

**Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
Науково-дослідна лабораторія освітніх інновацій
та координації діяльності РМК (ММК)**

**ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ЕКСКУРСІЇ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ
ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ**

(МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ)

Укладач: Камінська В. В.

ЛУЦЬК

**Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
Науково-дослідна лабораторія освітніх інновацій
та координації діяльності РМК (ММК)**

**ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ЕКСКУРСІЇ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ
ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ**

(МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ)

Укладач: Камінська В. В.

ЛУЦЬК

УДК 37.091.12 : 069.[15] : 908 (477)

ББК 74.00

I – 90

Історико-краєзнавчі екскурсії як засіб розвитку загальнокультурної компетентності педагогів : методичні рекомендації / укладач В. В. Камінська. – Луцьк : «Вежа друк», 2017. – 64 с.

(Рекомендовано до друку вченою радою Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (протокол № 2 від 16 березня 2017 р.)

Рецензенти:

Ткачук Н. М., завідувач науково-дослідної лабораторії освітніх інновацій та координації діяльності РМК (ММК) Волинського ВІППО, кандидат педагогічних наук.

Григорєва Н. В., завідувач відділу природничих дисциплін ВІППО.

У змісті методичних рекомендацій розкрито значення та вплив історико-краєзнавчих екскурсій на розвиток загальнокультурної компетентності педагогів, представлено інформаційно-методичний матеріал щодо організації, розробки та проведення екскурсій, подано класифікацію екскурсій, сутність та особливості віртуальних турів (екскурсій).

Методичні рекомендації доповнені додатками, що містять практичні матеріали: зразки оформлення карток екскурсійних об'єктів; контрольний текст історико-краєзнавчої екскурсії «Старий Луцьк»; каталог інтернет-джерел віртуальних екскурсій; список використаних та рекомендованих джерел з теми.

Видання адресоване керівникам музеїв, педагогам, краєзнавцям, методистам інститутів післядипломної педагогічної освіти.

ЗМІСТ

Передмова.	5
1. Сутність та основні види екскурсій.	10
2. Етапи розробки та прийоми проведення екскурсій.	15
3. Класифікація екскурсійних об'єктів, алгоритм складання карток екскурсійних об'єктів.	18
4. Методична розробка екскурсії (вимоги).	20
5. Додатки.	23
6. Контрольний текст історико-краєзнавчої екскурсії «Старий Луцьк».	23
6.1. Картки екскурсійних об'єктів.	39
6.2. Каталог інтернет-джерел віртуальних екскурсій.	61
6.3. Список використаних та рекомендованих джерел.	63

ПЕРЕДМОВА

Актуальною потребою часу є вчитель, який здатен конкурувати із іншими джерелами впливу на духовний та інтелектуальний розвиток учня, володіє сучасними професійними знаннями, засобами та прийомами використання потенціалу соціокультурного середовища регіону у вихованні громадянина і патріота своєї Батьківщини, має широкий кругозір, розвинену загальнокультурну компетентність, високі духовно-моральні якості.

У вихованні гармонійно розвиненої, національно-свідомої особистості важливу роль відіграє наукове пізнання історико-культурної спадщини свого краю, використання компонентів соціокультурного середовища регіону для власного розвитку та самоосвіти. Адже, разом з іншими елементами життєвого середовища, соціокультурне середовище формує комплекс емоційно забарвлених уявлень людини про навколишній світ і про своє місце в ньому, впливає на морально-етичні орієнтири, пропонує і формує програми поведінки, реалізує дозвіллеві та історико-пізнавальні запити особистості.

Одним із ефективних засобів пізнання історико-культурної спадщини краю, розвитку загальнокультурної компетентності, забезпечення духовних, естетичних, інформаційних потреб, розширення кругозору, організації відпочинку та спілкування педагогів є історико-краєзнавчі екскурсії.

Слід зазначити, що Україна володіє значним освітньо-виховним потенціалом на основі історико-культурної спадщини. Так, нині в Україні під охороною держави перебувають понад 140 тис. нерухомих пам'яток історії та культури, а саме: понад 64 тис. пам'яток археології; понад 54 тис. пам'яток історії; близько 7 тис. пам'яток монументального мистецтва; близько 15 тис. пам'яток містобудування і архітектури. У місті Луцьку налічується 129 одиниць пам'яток історико-культурної спадщини (пам'ятки історії та культури місцевого та національного значень, пам'ятки архітектури та містобудування, пам'ятники монументального мистецтва національного значення і т. ін.).

В музеях країни зберігаються мільйони експонатів. За даними Центру пам'яткознавства Національної Академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, в Україні у навчальних закладах функціонує 3996 музеїв, з них – 231 – музей історії освіти, 9 – присвячених життю та діяльності педагогів, 168 – літературні, 118 – присвячених життю та діяльності письменників, 8 – Лесі Українці, 2687 – історичні, 616 – краєзнавчі, 58 – природничі, 50 – мистецькі. При навчальних закладах Волинської області діє 116 історичних музеїв, з них 21 – історії освіти, навчального закладу, 7 – історії особи, 47 – етнографічні, 5 – краєзнавчі, 3 – природничі та літературні, 2 – мистецькі.

Історико-культурна спадщина краю, музеї педагогічного профілю є справжньою скарбницею моральних і духовних здобутків народу, невмирущих традицій предків, наділені унікальними можливостями впливу на особистість та формування її національного світогляду, духовності, розвитку творчих задатків та забезпечення її самореалізації. Тому дуже важливо педагогам волродіти методикою проведення тематичних та оглядових екскурсій в музеї, вміти самим організовувати та проводити історико-краєзнавчі екскурсії з учнями, як у власному населеному пункті, так і в межах області, республіки, ефективно використовувати потенціал соціокультурного простору регіону для власного професійного розвитку та всебічного розвитку учнів.

Волинський ІІПО для слухачів курсів підвищення кваліфікації, учасників різноманітних науково-методичних заходів та своїх працівників практикує різні види екскурсій та музейні форми роботи щодо вивчення історико-культурної спадщини регіону. Зокрема, екскурсії:

у Волинський краєзнавчий музей, на базі якого для педагогів проводяться тематичні квести, реалізується програма «Музей – школі» на допомогу вчителям та учням області;

у музей Волинської ікони – єдиний в Україні музей, який представляє самобутню регіональну школу волинського іконопису. Збірка музею нараховує більше 1,5 тис. пам'яток сакрального мистецтва;

музей академіка Михайла Кравчука (с. Човниця Ківерцівського району), експозиція музею розповідає про життя, наукову і громадську діяльність геніального українського математика;

історико-краєзнавчі екскурсії державним історико-культурним заповідником «Старе місто» (м. Луцьк), на території якого знаходяться історико-архітектурні комплекси колегіуму з Петропавлівським костелом (XVII ст.), монастирів бригіток, шариток, домінікан, єврейська синагога, Покровська та Хрестовоздвиженська церкви, Лютеранська кірха (початок ХХст.); житлова забудова XVII-ХХст (в тому числі – будинок родини Косачів), музей-аптека, рештки Окольного замку, а також найвизначніша пам'ятка Волині – Луцький Верхній замок;

Художній музей у Луцьку (Верхній замок), де презентовано національні школи восьми країн Європи, експозицію давнього українського портрета, ядро якого складала збірка творів, що походить із родового замку князів Радзивіллів в Олиці;

музей «Книги» (Луцький замок), експозиції музею презентують книги XVII-ХХ століть, реконструйовані старовинні друкарські верстати;

Колодязненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки;

музей «Лісової пісні» в урочищі Нечимному»;

музеї при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки: музей Лесі Українки, музей етнографії Волині та Полісся археології, геологічний;

музей історії Луцького братства, що розміщений в приміщенні колишнього братського Хрестовоздвиженського монастиря. Луцьке братство почало оформлятися у 1617 році і згодом перетворилось на потужну волинську суспільно-політичну, культурно-освітню, фінансово розвинену корпорацію, що мала релігійно-національне спрямування.

Членами Луцького Хрестовоздвиженського братства були церковні і громадські діячі: митрополит Петро Могила, Ісаакій Борискевич, гетьмани Петро Сагайдачний та Іван Виговський, засновниця київської братської школи та покровителька освіти Єлизавета (Галшка) Гулевичівна. Експозиції музею містять раритетні стародруки XVII – XIX ст. з бібліотеки Луцького братства. Окремо в експозиції показано розвиток найголовніших луцьких братських інституцій: церкви, шпиталю, монастиря, школи та друкарні. У сфері науково-популяризаторської роботи Музей історії Луцького братства пропонує серію тематичних екскурсій науково-пізнавального та патріотично-виховного спрямування та окремі лекторії з волинського краєзнавства;

Затурцівський меморіальний музей Вячеслава Липинського – єдиний в Україні і світі музей відомого історика, політолога і державного діяча початку XX століття створений у його ж родинному будинку;

Устилузький народний музей Ігоря Стравінського (музей-садиба).

З великим задоволенням слухачі курсів підвищення кваліфікації ВІППО, учасники науково-методичних заходів обласного, всеукраїнського рівня відвідують музей історії освіти Волині, який пропонує оглядові, тематичні екскурсії, лекції, майстер-класи, різноманітні виставки.

Сьогодні одна за одною зникають «білі плями» багатовікової історії українського народу і саме в поверненні народів його історичної національної пам'яті важливе місце належить екскурсійним маршрутам. Популярністю користуються у педагогів тематичні екскурсійні поїздки:

до давніх місць козацької слави, національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви», відомий також як «Козацькі Могили» (комплекс пам'яток в селі Пляшева Рівненської області, місце вшанування пам'яті тисяч козаків і селян, що брали участь у Берестецькій битві 1651 року під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького);

музей історії сільського господарства Волині – скансен – експозиції якого представляють історію розвитку сільського господарства Волині від найдавніших часів до сьогодення. Етнографічні матеріали знайомлять

відвідувача з традиційним національним одягом, вишивкою, технологією їх виготовлення. В експозиції під відкритим небом відвідувачі мають змогу познайомитися з пам'ятками древнього житлового, господарського, дерев'яного будівництва, а також поринути у цікаву подорож заповідними стежками мальовничого парку, побачити рідкісних птахів, мешканців орнітологічного заказника.

Отже, об'єктами екскурсій є місця, пов'язані з історичними подіями; природні об'єкти і заповідники; будівлі і споруди; меморіальні пам'ятники і комплекси; об'єкти, пов'язані з життям і творчістю видатних особистостей; пам'ятки мистецтва; експозиції музеїв, картинних галерей, виставок; археологічні пам'ятки.

Розвиток загальнокультурної компетентності педагогів буде ефективним за умови, коли організація екскурсій стане цілеспрямованим, наочним процесом пізнання оточуючого середовища, історико-культурної спадщини регіону. Цей процес будуватиметься з використанням заздалегідь відібраних об'єктів у відповідності до визначеної тематики та побудовою екскурсії на основі максимальної активності і самостійної розумової діяльності екскурсантів, формування у них навичок самостійного спостереження і аналізу візуальної інформації та зорових вражень, коли екскурсії, в повній мірі, зможуть виконувати свої культурно-просвітницьку та виховну функції.

Методичні рекомендації містять інформаційно-методичні матеріали щодо особливостей організації, моделювання та практичних методів підготовки історико-краєзнавчих екскурсій, техніки їх проведення, створення власних віртуальних екскурсій, презентацій екскурсійних об'єктів, формування «портфеля екскурсовода», укладання методичних документів екскурсій. Видання стане у нагоді педагогам, краєзнавцям, керівникам музеїв.

1. СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ВИДИ ЕКСКУРСІЙ.

Екскурсія – цілеспрямований, наочний процес пізнання оточуючого середовища, що будується на основі продуманого використання заздалегідь відібраних об'єктів і відбувається під керівництвом кваліфікованого спеціаліста-екскурсовода у відповідності до визначеної тематики.

В контексті сервісного забезпечення турпродукту екскурсія покликана задовольнити духовні, естетичні, інформаційні потреби людини, реалізуючи пізнавальну функцію туризму: розширення кругозору, організації культурного дозвілля, відпочинку, спілкування. Екскурсії сприяють поширенню наукових знань і є важливим засобом патріотичного виховання, вивчення історико-культурної спадщини краю.

Екскурсії як ефективна форма навчання використовуються в педагогічному процесі, виконують освітню і виховну функції. Їх педагогічними завданнями є побудова екскурсії на основі максимальної активності і самостійної розумової діяльності екскурсантів, формування у них навичок самостійного спостереження і аналізу візуальної інформації та зорових вражень. Таким чином, можемо стверджувати, що *екскурсія* – це цілеспрямований, завчасно запрограмований, методично продуманий процес передачі суми знань шляхом показу і розповіді.

Показ – це спостереження об'єкта під керівництвом спеціаліста (екскурсовода). При звичайному огляді, як правило, сприймаються тільки зовнішній вигляд об'єкта. При показі його екскурсоводом не тільки спостерігається об'єкт, а й відбувається його аналіз. Під час показу екскурсовод допомагає екскурсантам установити зоровий зв'язок між об'єктами, музейними предметами, умовами і обставинами їх створення.

Розповідь – це усне доповнення до незнаного або вже частково знаного наукового матеріалу.

Правильне поєднання показу і розповіді дає можливість екскурсоводу досягти високої ефективності екскурсії.

Передумовою якісного проведення екскурсії є детальне ознайомлення з об'єктами, музейною експозицією.

Кожна екскурсія повинна мати свою чітко визначену мету і тему, яка є предметом показу і розповіді.

Мета екскурсії – це те, заради чого вона проводиться.

Тема екскурсії – це короткий, концентрований виклад основного змісту екскурсії. Вона є стержнем, що поєднує всі об'єкти екскурсії в єдине ціле.

Підбір і вивчення різних джерел (музейних, літературних, статистичних) проводиться так, щоб вони більш повно розкривали тему екскурсії. Розробляється екскурсійний маршрут.

Екскурсійний маршрут – це своєрідна канва, на основі якої розробляється весь зміст екскурсії.

Екскурсії в навчальному закладі можуть бути *навчальними* (програмовими) і *позакласними* (позапрограмними). Екскурсії поділяються на *оглядові*, які передбачають загальне ознайомлення з музеєм, і *тематичні*, які проводяться за конкретною темою з використанням експонатів одного, а інколи і декількох музейних розділів.

Тематичні екскурсії поділяються на історичні, виробничі, мистецтвознавчі, літературні, природознавчі (екологічні), архітектурно-містобудівні. У контексті нашої роботи акцентуємо увагу на *історичних екскурсіях*, що за змістом поділяються на такі підгрупи:

- історико-краєзнавчі, в основі яких лежить пізнання історії рідного краю, місцевості;
- археологічні, що побудовані на показі речових історичних джерел – пам'яток далекого минулого, виявлених на місцях розкопок древніх поселень, поховань, городищ тощо;
- етнографічні, що розповідають про побут і звичаї різних націй і народностей;
- військово-історичні, що проводяться місцями бойових дій або націлені на відвідування фортифікаційних споруд давнього військово-

- інженерного мистецтва (фортеці, замки, земляні вали, бастіони, дзоти, криївки тощо);
- історико-біографічні (місцями життя і діяльності видатних людей);
  - меморіально-історичні – поєднують риси двох названих вище підгруп і приурочені до знайомства й вшанування пам'яті визначних осіб чи доленосних подій;
  - екскурсії в історичні музеї.

Оглядові екскурсії мають свої особливості. На відміну від тематичних, формулювання теми в оглядових екскурсіях пов'язане із певною складністю. Незалежно від місця, де їх готують і проводять, оглядові екскурсії практично подібні між собою, насамперед за своєю структурою. У кожній із них висвітлюється декілька підтем (історія міста, стисла характеристика промисловості, науки, культури, освіти тощо). У той же час в оглядових екскурсіях є свої відмінні риси, які пояснюються тими особливостями в історичному розвитку, що властиві певному місту, області, краю.

Багатопланові екскурсії традиційно проводяться у краєзнавчих та загальному мистецьких музеях, коли під час одного відвідування екскурсантів знайомлять з усіма експозиціями, різними за тематикою і змістом.

Екскурсія може бути *вступною* до вивчення певної теми, *супровідною* тобто доповнює тему, яку вивчають учні, або *заключною* з підведенням підсумків вивченого.

Тематика навчальних екскурсій у значній мірі залежить від профілю музею і складу його експозицій, вікового складу екскурсантів, соціального, професійного і національного складу, загальноосвітнього рівня, місця проживання.

Важливе значення в роботі музею із школярами має диференційований підхід до музейної аудиторії. Екскурсію необхідно готувати з врахуванням вікових категорій учнів та їх інтелектуального розвитку. Для учнів початкових класів екскурсія в музеї повинна складати 15 – 20 хвилин, для учнів 4 – 7 класів – 30 – 40 хвилин, для старшокласників – 45 – 60 хвилин.

Кількість експонатів для дітей молодшого віку не повинна перевищувати 5 – 10, для учнів 4 – 5 класів – 20 предметів. Час зупинки біля вітрини або експонату не повинна перевищувати 1 – 1,5 хв.

При підготовці до проведення екскурсії екскурсовод комплектує *«портфель екскурсовода»* – комплект наочних експонатів, які мають історичну цінність і будуть використані протягом екскурсії. Це можуть бути: малюнки або фотографії зруйнованих будівель, панорами місцевості в минулому, портрети й фотографії людей, які мають відношення до теми екскурсії, копії документів, рукописів, географічні карти, креслення, схеми тощо. До кожного експоната *«портфеля екскурсовода»* додається (або закріплюється до зворотного боку) анотація. Кількість таких експонатів має бути невеликою, щоб їх демонстрація не розсіювала увагу екскурсантів і не відволікала від подальшого перегляду експозиції. Для зручності наявний у *«портфелі»* матеріал доцільно пронумерувати.

Слід зазначити, що нині активно під час навчально-виховного процесу педагогами використовуються експозиції віртуальних музеїв, турів, галерей. *Віртуальний тур (екскурсія)* – це комбінація панорамних фотографій (сферичний або циліндричних), коли перехід від однієї панорами до іншої здійснюється через активні зони (їх називають точками прив'язки або точками переходу), що розміщуються безпосередньо на зображеннях. Основу віртуальних турів складають сферичні зображення, які, на відміну від звичайної фотографії, дозволяють глядачеві проникнути всередину зображеного об'єкта. Панорамне зображення дозволяє сприймати об'єкт більш цілісно, ніж ряд розрізнених фотографій.

Віртуальні тури мають такі перевагами, як: доступність; можливість огляду в будь-який час; можливість багаторазової участі в екскурсії; ефект присутності, відвідування Інтернет-музеїв, як правило, безкоштовне, вони завжди відкриті й доступні кожному, незалежно від географічного розташування; огляд музею можна здійснювати з персональним *«екскурсоводом»*; можливість детального розгляду та вивчення окремих

експонатів на рівні, недоступному для спостереження неозброєним оком; експонати, що найбільше сподобалися, можна «скопіювати» у власну колекцію; якщо інтерес становить певний експонат, його можна швидко знайти за назвою, ключовим словом, описом характерної деталі тощо; Інтернет-музей може репрезентувати експонати, які належать різним музеям та може ознайомити відвідувача з тим, що залишається за межами можливого в реальних умовах. Для перегляду віртуальних турів використовують Web-сайти або CD-презентації.

Педагогами області в навчальному процесі застосовуються різноманітні форми роботи з використання потенціалу віртуальних музеїв та екскурсій, віртуальних природничих, художніх лабораторій. Загальноосвітні навчальні заклади, які мають обмежені можливості експозиційної площі, створюють власні віртуальні музеї, використовуючи при цьому власні сайти або *найбільшу всеукраїнську безкоштовну освітню мережу «Щоденник.ua»*, що працює за підтримки Міністерства освіти і науки України. В Щоденнику існують групи та події, які може створити будь-який користувач мережі. Саме тут можна знайти «Пізнавальні екскурсії до музеїв України». Проте питання використання та створення віртуальних музеїв, екскурсій потребує подальшого вивчення, є актуальним, як для науковців, музейників, так і для педагогів, керівників музеїв навчальних закладів, адже його реалізація сприятиме покращенню якості навчально-виховного процесу, гармонійному розвитку особистості загалом.

2. ЕТАПИ РОЗРОБКИ ТА ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ.

Екскурсія – це результат двох найважливіших процесів: її підготовки і проведення. Вони пов'язані між собою, взаємообумовлені. Неможливо забезпечити високу якість проведення екскурсії при непередуманій підготовці.

Аналіз музеєзнавчої літератури дозволяє стверджувати, що вперше поняття «етапи підготовки екскурсії» було введено в ужиток у 1976 р., тоді ж було названо п'ятнадцять етапів екскурсії: визначення мети і завдань екскурсії; вибір теми; відбір літератури і складання бібліографії; визначення джерел екскурсійного матеріалу; знайомство з експозиціями і фондами музеїв по темі; відбір і вивчення екскурсійних об'єктів; складання маршруту екскурсії; об'їзд або обхід маршруту; підготовка контрольного тексту екскурсії; комплектування «портфеля екскурсовода»; визначення методичних прийомів проведення екскурсії; визначення техніки ведення екскурсії; складання методичної розробки; складання індивідуальних текстів; прийом (здача) екскурсії; затвердження екскурсії.

Схема всіх екскурсій, незалежно від теми, виду і форми проведення, однакова: вступ, основна частина, висновок. Вступ, як правило, складається з двох частин: організаційної (знайомство з екскурсійною групою і інструктаж екскурсантів про правила безпеки в дорозі і поведінки на маршруті); інформаційної (коротке повідомлення про тему, протяжність і тривалість маршруту, час відправлення і прибуття назад, санітарних зупинок і місці закінчення екскурсії).

Основна частина будується на конкретних екскурсійних об'єктах, поєднанні показу і розповіді. Її зміст складається з декількох підтем, які повинні бути розкриті на об'єктах і об'єднані темою. Кількість підтем екскурсії може складати від 5 до 12.

Висновок, як і вступ, не пов'язаний з екскурсійними об'єктами. Він повинен займати 5-7 хвилин і складатися з двох частин. Перша – підсумок

основного змісту екскурсії. Друга – інформація про інші екскурсії, які можуть розширити і поглибити дану тему.

Технологічними інструментами, які дозволяють забезпечити реалізацію відповідних потреб і вимог до екскурсійного обслуговування є *прийоми проведення екскурсії*:

логічні прийоми: аналіз, порівняння, синтез, абстрагування, узагальнення;

прийоми показу – попередній огляд, панорамний показ, візуальний аналіз, реконструкція, локалізація подій;

розповідь – екскурсійна довідка, опис, характеристика об'єкта, пояснення, репортаж, коментування, цитування, літературний монтаж.

Прийоми проведення екскурсії можна схарактеризувати наступним чином.

Прийом реконструкції полягає у відтворенні події чи історичної епохи шляхом образної розповіді.

Прийом локалізації подій – одним з основних методичних прийомів, що найбільш повно відображає сутність екскурсії, зв'язок між відомими екскурсанту подіями, фактами, визначеною місцевістю, конкретним об'єктом. Ефективність прийому локалізації залежить від масштабу й історичного значення подій, а також від рівня знань, культурного кругозору екскурсантів. Він може бути застосований тільки за умови знайомства екскурсантів з фактами, про які розповідає екскурсовод. Прийом локалізації подій має особливо сильний емоційний вплив, що одержав відображення в спеціальному екскурсійному терміні «влада місця». Дієвість цього прийому підсилює ефект несподіванки, раптовість появи.

Прийом порівняння полягає в зіставленні різних ознак того самого об'єкта чи різних об'єктів між собою. Порівняння можна проводити як за подібністю, так і за контрастом. Цей прийом широко використовується для того, щоб підкреслити величину об'єкта, його висоту, його значення і т.ін.

Прийом панорамного показу дає можливість екскурсантам спостерігати вид місцевості. Для панорамного показу можуть бути використані башти,

дзвіниці, кріпосні стіни, мости і інші високі точки, звідки відкривається панорама міста, поля битви, долини, річки. Для активізації сприйняття екскурсантами широкої картини, що відкривається перед ними, необхідно в спостережуваній панорамі виявити композиційний центр і звернути на нього увагу групи. Інша особливість панорамного показу полягає в тому, що у поле зору екскурсантів потрапляє багато об'єктів. Екскурсовод повинен показати ті об'єкти, які розкривають тему.

Приєм літературного монтажу полягає в підборі різних частин літературних творів одного чи декількох авторів в одне художньо-значеневе ціле з метою дати більш яскраву образну характеристику екскурсійному об'єкту, подіям, що з ним пов'язані. Приєм літературного монтажу збагачує розповідь екскурсовода, додає йому образність і емоційність. Він дозволяє драматизувати розповідь екскурсовода, ввести в екскурсію діалог. Приєм літературного монтажу найчастіше застосовується в екскурсіях на літературні теми. Однак, як показує практика, він може бути ефективним і в інших екскурсіях.

Цитування в екскурсії – відтворення уривків з літературних творів, спогадів, документів і інших джерел, широко застосовується в екскурсіях. Цитата повинна бути короткою збуджувати інтерес слухачів до теми, допомагати довести та аргументувати певне твердження, ілюструвати та супроводжувати думки екскурсовода, акцентувати увагу екскурсантів на потрібному підтексті, колориті епохи, накопиченому людством багатому арсеналі фактів і думок. Не слід зловживати цитатами під час екскурсії.

Логічні переходи в екскурсії – це встановлення зв'язків між екскурсійними об'єктами на основі ідейно-пізнавального матеріалу екскурсії. Вони з'єднують розповідь і показ у єдине ціле, додаючи екскурсії цілісність і закінченість, можуть носити, наприклад, характер узагальнення, порівняння, доповнення і т.ін. Проте внутрішній зміст цих переходів повинен впливати із змісту розповіді про об'єкти.

3. КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКСКУРСІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ. АЛГОРИТМ СКЛАДАННЯ КАРТОК ЕКСКУРСІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ.

Вирішальне значення в успіху розробки екскурсійної теми мають об'єкти. Саме вони складають той пізнавальний матеріал, який є зоровою основою в розкритті теми, головний аргумент в доказах екскурсовода.

Класифікація екскурсійних об'єктів проводиться за видами:

- пам'ятки – історичні, археологічні, мистецтва, документальні;
- об'єкти природи – ліси, гаї, річки, заповідники, заказники, національні парки, урочища, ландшафтні комплекси;
- змістом – однопланові (твір живопису, річка, рослина, тварина, дім), багатопланові (архітектурний ансамбль, ліс, поле, вулиця, площа міста);
- пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями краю, розвитком суспільства і держави;
- експозиції державних і народних музеїв, картинних галерей, постійних і тимчасових виставок;
- будівлі і споруди, меморіальні пам'ятники, пов'язані з життям і діяльністю видатних особистостей, твори архітектури і містобудування, житлові і громадські будівлі, будівлі промислових підприємств, інженерні споруди (фортеці, мости, башти), будівлі культурного призначення;
- функціональним призначенням – основні, додаткові, супутні;
- ступенем збереженості – повністю збережені, перебудовані, реконструйовані.

Властивості екскурсійних об'єктів: пізнавальна цінність, відомість (популярність), незвичайність (екзотичність), виразність, збереженість, місце розташування, типовість (специфічність для даної місцевості), унікальність.

По мірі збору матеріалів про об'єкти рекомендується заносити їх у спеціальні картки, що стануть ґрунтовним довідковим матеріалом для екскурсоводів.

Існує певний *алгоритм*, за яким варто заповнювати картку:

- найменування екскурсійного об'єкта (первинне і сучасне), а також назва, під якою він відомий у населення;
- історична подія, з якою пов'язаний об'єкт, дата події;
- фото екскурсійного об'єкта (сучасні і первісні), схема його розташування;
- місцезнаходження, адреса;
- час виникнення, відкриття, спорудження;
- автор (пам'ятники архітектури, скульптури);
- зовнішні ознаки: стиль, характеристика;
- призначення і використання;
- коротка історія об'єкта, його характеристика;
- збереження об'єкта, (стан пам'ятки, дата останнього ремонту, реставрації);
- охорона об'єкта (на кого покладена);
- цитати, цифрові дані;
- прогнозовані зміни;
- джерело відомостей про об'єкт (література, архівні дані, усні перекази);
- прізвище, ім'я, по батькові укладача, посада, установа;
- рік складання картки.

У картці на архітектурні, природні, археологічні об'єкти можуть бути включені і інші відомості. Наприклад, в картку на пам'ятник архітектури (будівля) включаються відомості про наявність скульптури, кахлів, стінопису, декоративне оздоблення будівлі, технічний стан тощо. Правильний відбір об'єктів забезпечить зорову основу сприйняття екскурсійного матеріалу та глибоке розкриття теми. Слід пам'ятати, що оптимальна тривалість екскурсії по місту складає 2-3 години, при цьому з інтересом сприймається не більше 15-20 екскурсійних об'єктів.

4. МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА ЕКСКУРСІЇ (ВИМОГИ).

Методичні документи є основою для проведення екскурсій. З основних документів можна виокремити наступні: контрольні тексти і методичні розробки. *Контрольний текст* – це матеріал, необхідний для повного розкриття усіх підтем і виконує контрольні функції. Він містить факти і приклади, що характеризують основні питання кожної підтеми. У ньому формулюється певна точка зору на факти і події, дається оцінка екскурсійним об'єктам. Слід пам'ятати, що контрольний текст будується на хронологічному принципі послідовного викладу матеріалу і не відображає структури екскурсій. На його основі можуть створюватись варіанти екскурсій на одну й ту ж тему для різних груп екскурсантів і є директивним документом для екскурсоводів, які готують свої індивідуальні тексти. Отже, окрім контрольного ще є індивідуальний текст.

Індивідуальний текст складає кожний екскурсовод самостійно після ознайомлення із об'єктами, вивчення літератури та інших джерел з теми. Укладаючи матеріал, екскурсовод має дотримуватись положень, фактичного матеріалу і висновків, які закладені у контрольному тексті.

Вимоги до текстів: стислість, чіткість формулювань, необхідна кількість фактичного матеріалу для повного розкриття теми.

Індивідуальний текст будується у відповідності до маршруту. Матеріал komponується у тій послідовності, у якій показуються об'єкти.

Структура всіх індивідуальних текстів однакова: вступ, основна частина і висновки.

У вступній частині екскурсовод називає своє прізвище, ім'я, по батькові, знайомить екскурсантів із водієм транспорту, розповідає про історію створення музею, заповідника, меморіалу тощо, знайомить з темою екскурсії, маршрутом, протяжністю у часі, повідомляє про час, місце закінчення екскурсії, знайомить з правилами поведінки у музеї або в дорозі, потім коротко викладає зміст, називаючи окремі теми і декілька об'єктів без детальної характеристики.

Основна частина розкриває тему через розповідь і показ об'єктів, може містити від 5 до 12 підтем, які ілюструються об'єктами і повинні мати логічний зв'язок і логічні переходи. В індивідуальному тексті не допускаються згадки фактів без датувань та посилань на джерела.

У методичній розробці вказується тема та мета екскурсії, маршрут і об'єкти, її тривалість, методичні прийоми показу і розповіді. В окремих випадках можуть вказуватися такі відомості як, наприклад, вік екскурсантів.

Обсяг методичної розробки залежить від теми і тривалості екскурсії. Як правило, він не повинен перевищувати 10 – 12 сторінок шрифту Times New Roman, розміру 14.

У структуру методичної розробки екскурсії входять наступні розділи:

- опис маршруту екскурсії;
- розрахунок часу на зупинках і просування від одного об'єкта до іншого;
- перелік екскурсійних об'єктів і підтем, що складають зміст екскурсії;
- організаційні і методичні вказівки.

Методичну розробку рекомендується укладати за наступною схемою:

Маршрут Екскурсії	Зупинки	Об'єкти показу	Тривалість екскурсії	Назва підтем та перелік основних питань	Організаційні вказівки	Методичні вказівки

У графі «Маршрут екскурсії» зазначають назви вулиць, площ, проспектів, річок тощо; вказують початковий і кінцевий пункти маршруту. У графі «Зупинки» зазначаються точки маршруту, де передбачаються зупинки групи, або перехід в музей, до іншого екскурсійного об'єкта. У графі «Протяжність екскурсії» вказується, наприклад, час необхідний на показ певної експозиційної колекції чи показ об'єкта. Враховуються також час на розповідь екскурсовода, на рух згідно маршруту до наступної зупинки.

У графі «Методичні вказівки» даються рекомендації про те, з якого пункту і в який час краще розпочинати показ екскурсійних об'єктів, якою повинна бути послідовність і характер їхнього аналізу, які методичні прийоми, способи показу об'єктів і викладу матеріалу варто застосовувати (прийоми реконструкції, локалізації подій, порівняння, завдань, літературного монтажу, пересування екскурсійної групи в ході показу об'єкта і т. ін.), викладаються різні варіанти логічних переходів, показу і змісту розповіді в залежності від характеру екскурсійної групи, а також даються поради щодо використання наочного приладдя і т. ін.

Методична розробка повинна бути правильно оформлена. На титульному листі варто вказати:

- найменування організації, що проводить екскурсію (гуртка, клубу, класу і т. ін.)
- найменування навчального закладу;
- найменування теми екскурсії;
- вид екскурсії (пішохідна, автобусна, комбінована і т. ін.);
- тривалість екскурсії (в академічних і астрономічних годинах);
- склад екскурсантів, на яких розрахована екскурсія;
- прізвища укладачів методичної розробки;
- дату затвердження документа, яким органом затверджено (вченою, науково-методичною радою закладу освіти).

5.1. КОНТРОЛЬНИЙ ТЕКСТ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ЕКСКУРСІЇ «Старий Луцьк»

Історична довідка про Луцьк. *Першу згадку про Луцьк* знайдено в Іпатіївському літописі 1085 року, коли йшлося про міжусобні чвари між нащадками Ярослава Мудрого. У літописі також згадується міцна фортеця. Тодішній волинський князь Ярослав Ізяславич виступив з військами, щоб захопити престол київського князя, але зазнав поразки, покинув Волинь. Згодом місто було зайняте Володимиром Мономахом.

Археологічні дослідження вказують на існування поселень на території міста ще до часів неоліту (III тис. до н.е.). Назву Луцька пов'язують із його розташуванням на повороті (луці) річки Стир. Є й інша версія: назва походить від імені вождя дулібів Луки. За княжих часів Луцьк називали «Лучськ» або «Лучеськ», і лише за Литовської доби назва міста набула сучасної форми.

Історичні періоди розвитку міста за критеріями належності його до різних держав:

- кінець X – друга третина XII ст. – в складі Київської Русі, в період її роздробленості до 1199 р. – у Володимирському, а потім до 1340 р. – у Галицько-Волинському князівствах;
- з 1340 по 1569 р. – в складі Великого Литовського князівства;

- 1569 (Люблінська унія) – 1795 рр. – центр воєводства Польщі (на цей період припадає ряд подій національно-визвольної боротьби);
- з часу третього розподілу Польщі (1795 р.) до Ризького договору 1921р – повітове місто Російської імперії;
- 1921 – 1939 рр. – знову центр воєводства Польщі;
- з 17-го вересня 1939 р. у складі СРСР;
- з 1990 р. у складі незалежної України.

Луцьк сучасний умовно ділять на Старе і Нове місто, що займає площу понад 42 кв. км. У повідомленні ГУ статистики у Волинській області вказується, що на 1 вересня 2015 року, чисельність населення міста становила 217,1 тисячі осіб. Луцьк є важливим транспортним вузлом Волині: розташований на перехресті автомобільних шляхів – за 85 км від кордону з Республікою Польща та за 150 км від кордону з Республікою Білорусь, 398 км віддаляють Луцьк від столиці України – Києва.

У місті налічується 129 одиниць пам'яток історико–культурної спадщини (пам'ятки історії та культури місцевого та національного значень, пам'ятки архітектури та містобудування, пам'ятники монументального мистецтва національного значення і т. ін.). Луцьк славиться репутацією надійного партнера, дбайливого господаря, доброзичливого сусіда. Лучани люблять своє місто і завжди раді гостям, яких зустрічають із щирою українською гостинністю, адже не дарма *покровителем міста є Святий Миколай*, який відомий на весь світ добрими справами та бажанням допомагати людям. Зображення Святого ми знаходимо на гербі міста XIV століття, з посохом і книгою в руках. «Повість минулих літ» розповідає, що Святий Миколай та святий Іоан Златоуст захистили місто від набігу хана Куремси. Пам'ятник Святому Миколаю споруджено біля будинку міської ради.

У XVII ст. на гербі міста було зображено Богородицю, яка стоїть на човні з вінками в руках між двома вежами, в кінці XVIII ст. було зображення

Богородиці на оборонній стіні з вінками. В 30-ті роки ХХ ст. польські власті затвердили такий герб.

Відвідавши пам'ятник св. Миколаю, та рухаючись вулицею Б. Хмельницького униз, можна потрапити на майдан **Братський міст**. Справжнього мосту тут є вже давно немає, але це місце є входом до Старого Міста. Одна із версій походження назви міста підкреслює положення історичної частини міста у вигині Стиру, який мав форму лука. З іншого боку Луцьк омивався річкою Глушець. Таке положення творило із міста неприступний острів, оточений з усіх боків ріками та непрохідними болотами. Наприкінці 1920-х значну частину Глушця осушено, однак лишився символічний міст. У древні часи міст через Глушець, сполучав центральну частину із передмістям. Коли ж у ХV столітті тут спорудили в'їзну браму, на березі виникла торгова площа. Міст через Глушець був місцем прощання із Луцьком. Традиційно, подорожуючі кидали у русло річки якусь річ, аби згодом повернутись до міста. Ще більших перемін місто зазнало у 1960 році, коли на роздоріжжі облаштували кільце та зруйнували старий міст. Сучасний вигляд майдан отримав п'ятьма роками пізніше.

Минувши Братський міст та повернувши ліворуч, потрапляємо на *вулицю Данила Братковського*, що носить ім'я видатного українського поета, громадського діяча ХVІІ століття, захисника прав волинської православної шляхти. Основна її частина проходить вздовж лінії знищених дерев'яних укріплень Окольного замку. Два будинки на початку вулиці були споруджені за архівними проектами їх первісних варіантів. Праворуч є кам'яниця, у ніші якої знаходиться скульптура святого Антонія із дитям на руках. Колись тут розташовувався костельний дім із цілим рядом благодійних організацій, а також притулок для дітей-сиріт.

Старе місто нараховує чимало унікальних історичних пам'яток, що є результатом натхненої і важкої праці багатьох націй та народностей (біля 56), які проживали у Луцьку, спадщиною різних історичних періодів, правителів, які керували містом. З метою збереження історико-культурної спадщини

Луцька для нащадків було створено історико-культурний заповідник «Старе місто».

Історико-культурний заповідник республіканського значення створений постановою Ради Української РСР **26 березня 1985 року № 130** «Про оголошення комплексу пам'яток та культури м. Луцька історико-культурним заповідником республіканського значення». Площа заповідника становить 41 га. На території заповідника знаходяться історико-архітектурні комплекси колегіуму з Петропавлівським костелом (XVII ст.), монастирів бригіток, шариток, домінікан, єврейська синагога, Покровська та Хрестовоздвиженська церкви, Лютеранська кірха (початок XXст.); житлова забудова XVII-XXст (в тому числі – будинок родини Косачів, в якому нині розміщується дирекція заповідника), музей-аптека, рештки Окольного замку, а також найвизначніша пам'ятка Волині – Луцький Верхній замок, на території якого діють музеї, знаходиться унікальна споруда XIII ст. – церква Іоана Богослова.

Луцький замок (Верхній замок, Замок Любарта) – головний об'єкт історико-культурного заповідника «Старий Луцьк», найстаріша споруда, неофіційний символ Луцька. Площа Верхнього замку становить 8 га. Постала фортеця на місці великого древнього городища, на природньому пагорбі, оточеному зі всіх боків річкою Стир та її притокою р. Глушець, десь на початку 1100-х років. Спершу то були дерев'яні укріплення, збудовані у часи князівських міжусобиць синів Ярослава Мудрого.

У 1259 р. місто не витримало облоги хана Куремси і на вимогу ханського воєводи Бурундая були розібрані укріплення Луцька. Отже, деякий час укріплень не було взагалі. Та з послабленням залежності краю від Золотої Орди, на початку XIV ст., дерев'яні укріплення відновилися в повному обсязі. Будівництво цегляної споруди розпочалось вже за литовського правління. Три литовські князі – Любарт, Вітовт, і Свидригайло збудували Луцьку твердиню. У 1340-1350-х роках замок почали реконструювати в цеглі. У той час правителем Галицько-Волинського

князівства був **Любарт Гедимінович**. Боярська верхівка в 1340 році отруїла князя Юрія-Болеслава II і запросила на престол литовського князя Любарта, одруженого з волинською княжною Бушею з роду Мстиславовичів. За правління Любарта спочатку збудували половину В'їзною вежі і частину стіни.

Верхній замок має три вежі: **В'їзну (Воротня, Любартова), Владичу та Стирову (Свидригайлову)**, відстані між їхніми вершинами по 100 м. Висота В'їзної становить 28 м, Стирової – 27 м., найнижча Владича вежа, висотою 14 м. Владича вежа має той вигляд, що й у 13 ст., Стирова, такий, як у 14 ст., Воротня – як у 18 ст.

У вежах діють **музеї**. На другому поверсі *Воротньої вежі* розташована виставка «Плитниця», де експонуються старовинні будівельні матеріали, знайдені під час археологічних досліджень: цегла, плитка, кахлі, черепиця. На вершині вежі є оглядовий майданчик, з якого відкривається вигляд на місто та його пам'ятки. У давні часи до вежі вів дерев'яний міст, спочатку вона була триярусною, згодом стала п'ятиярусною. У Стировій вежі розмістився клуб історичної реконструкції, розміщена експозиція «Замкова сторожа», на другому й третьому ярусах збереглися лавки-лежанки, сліди печей, де перебував на сторожі гарнізон фортеці. Екскурсії для відвідувачів тут не проводяться. У Владичій вежі на нижньому ярусі розташовується виставка «В'язниця», трохи вище – «Замкова зброя», де подається до огляду замковий арсенал XV–XVII ст. Єдиний в Україні музей дзвонів розмістився на двох верхніх ярусах вежі. Тут зібрана чимала колекція дзвонів з Волині та інших частин України, з Польщі, Австрії, Румунії, Росії. У 60-х роках минулого століття сюди звозили дзвони із закритих церков. Найстаріший датується 1647 роком. Також є дзвони на дерев'яній дзвіниці, яка розташувалася на території замку.

У своєму плані Луцький замок має форму рівностороннього трикутника із випуклими сторонами. Висота стін близько 12 м над валом. Товщина стін в нижніх ярусах В'їзної та Стирової веж сягає до 3,6 м.,

Владичої – 3 м, верхня частина має товщину 0,8 м. Первісно стіни і вежі замку були трьохярусними, з вузькими бійницями, що використовувались для стрільби з лука. З появою вогнепальної зброї в XIV ст. Верхній замок був перебудований: збільшена висота стін, домуровані зубці-мерлони, а замість старих бійниць встановлені нові, розраховані на розташування гармат. Пізніше на вежах були зведені високі аттики, прикрашені фігурними зубцями в стилі ренесанс і квадратними нішами. Загалом на замок використано до 5 млн цеглин. Протягом шести століть існування рівень замкового двору піднявся приблизно на 3,8 м. У давні часи замок був оточений ровом з водою через який був збудований підйомний міст.

Луцький замок був політичним, адміністративним, релігійним центром князівства. Тут відбувалися засідання судів, знаходилася державна канцелярія, повітова скарбниця, князівський палац. Палац був прибудований до в'їзної вежі і мав довжину 28, ширину 6, а висоту 10 сажнів, до наших днів не зберігся. Над південною частиною залишків палацу було споруджено приміщення судової канцелярії, про яке вперше згадується у 1789 р. Тепер тут діє **Художній музей**, що урочисто відкрив свої двері для глядачів 6 листопада 1973 року. Експозиція представлена збірками зарубіжного та українського живопису, графіки та скульптури. Серед них: твори західноєвропейського живопису «Святий Ієронім» Х. Рібери, «Елізар і Ревекка» Н. Пуссена, «Баталія» Б. Х. Куртуа, пейзажі А. Маньяско, портрети 18 – 19 ст. українських, польських, голландських майстрів. Польське мистецтво представлено творами В. Коссака, Ю. Брандта, Я. Суходольського, Л. Лефгера. Серед творів 19 – 20 ст. – російський і український живопис І. Айвазовського, А. Лазарчука, Р. Судковського, О. Лопухова, О. Кульчицької та інших. У 2003 році, до ювілею музею, було створено нову експозицію давнього українського портрета. Ядро її склала збірка творів, що походить із родового замку князів Радзивіллів в Олиці. Загалом у розділі зарубіжного мистецтва XVII – першої третини XX століття представлено національні

школи восьми країн Європи: Іспанії, Італії, Фландрії, Франції, Австрії, Німеччини, Англії і Польщі.

Музей книги розміщений у колишній повітовій скарбниці на території Луцького замку. В експозиції музею представлено книги XVII-XX століть. Гордістю музею є Службове Євангеліє, видане у Львові 1644 року, та двохтомний «Требник» митрополита Петра Могили, виданий 1646 року. Крім того, тут можна побачити реконструйовані старовинні друкарські верстати, один з них XV століття.

У Верхньому замку знаходилась унікальна пам'ятка архітектури XIII століття, соборна церква Івана Богослова з двором владики, монастирським будиночком і некрополем князів та владик луцьких. Церква **Івана Богослова** була збудована в 1170-х роках як княжий храм династії Ярославичів. В 1289 році при луцькому князеві Мстиславі Даниловичу церква стала соборною. У XIV ст. князь Дмитро-Любарт допоміг оновити храм. Його підлога була викладена декоративною керамічною плиткою. Згідно з літературними даними храм мав позолочений хрест з ланцюгами, був вкритий гонтовим дахом, по тиньку ззовні та зсередини були розписи. Окрасою інтер'єру був кількаярусний високий іконостас, який спирався на розписану фресками передвітарну перегородку, аналогів якій у давньоруському мистецтві немає. Перший розпис вівтарної перегородки був імітацією прийому прикрашення храмів інкрустацією, виконаною кольоровими каменями. Іконостас нараховував 49 ікон, крім них у соборі було ще 9 великих коштовно оздоблених дорогоцінним камінням ікон. Чимало знаходилося у святині церковних книг, особливо виділялися 5 оздоблених Євангеліє. У церкві зберігалися мощі Святого Пантелеймона та частина Животворного дерева. В Луцько-Острозькому єпископстві собор був головним. Він відігравав велику роль в політичному та світському житті Волині.

Перед вівтарем приймали присягу новообрані урядовці, у притворі відбувалися судові засідання, воєводські та повітові сеймики, при соборі діяла рада вищого духовенства – капітула. Тут також зберігалися

актові книги замкової канцелярії. В церкві були поховані історичні особи, в тому числі – й князь Любарт. Періодичні руйнування і ремонти храму, міжконфесійні суперечності негативно вплинули на його міцність. У 1776 році єпископ **Сильвестр Рудницький** зініціював повне розбирання старовинних давньокнязівських мурів собору Івана Богослова. На місці старого храму він мав намір спорудити новий, у кілька разів більший. Для нового собору уже встигли закласти фундамент і вимурувати стіни на півтора метри у висоту. Поряд із будівництвом навіть викопали криницю, щоб забезпечити процес водою. Проте несподівано єпископ помер і після цього будівництво нової замкової церкви більше не відновилось. У 1984-1986 роках співробітниками Ленінградського відділення Інституту археології Академії наук СРСР були проведені розкопки залишків церкви, відкриті підвалини, де збереглися фрагменти фресок з зображеннями коней, зірок, одягу святих, геометричного орнаменту. У 1990 році над залишками храму було збудовано павільйон.

Після смерті князя Дмитрія-Любарта, головний замок був напів дерев'яним, напів кам'яним. Великим князем стає син Любарта, Федір, який не мав прав на луцьке князювання, позаяк був сином не першої дружини Любарта. **У 1387 р.** литовський князь **Вітовт** разом із сім'єю, князями, боярами осів у Луцьку. Замок продовжили реконструювати в цеглі. Загалом, уже весь Верхній замок постав у цеглі: північна стіна і східна домурувалися, а в місці їхнього стику звели Владичу вежу. Всі три вежі накрили гонтом. Владича вежа на відміну від інших була зведена за один прийом. Характер кладки, розміри цегли вказують на повну ідентичність з замком Вітовта у Гродно, що вказує на роботу однієї бригади майстрів у цих містах. Місто стало улюбленою резиденцією князя Вітовта. Він зробив Луцьк неофіційною південною столицею Великого литовського князівства. Саме за його правління місто розцвіло економічно, політично та культурно.

Вітовт був войовничим і могутнім князем, якому покорялися татари, який успішно воював як з німецькими рицарями, так і з Москвою, де княжив

його зять. При ньому кордони Великого Князівства Литовського розширилися за рахунок земель Русі від Балтійського до Чорного моря, і воно стало чи не найбільшою державою в Європі.

У 1429 році на початку січня Луцький замок став відомий на всю Європу – тут відбувався **з'їзд європейських монархів**. На захід, що символізував зародження європейської глобальної дипломатії, прибуло більше 15-ти тисяч осіб. Для порівняння, на той час у Луцьку жило не більше 5-ти тисяч осіб). На з'їзд приїхали монархи та послы приблизно двадцяти країн Центральної і Східної Європи. Серед них – імператор Священної Римської Імперії, король німецький, чеський та угорський Сигізмунд, король польський Ягайло, король датський і шведський Ерік IV, магістр пруський Русдарх, магістр ліфляндський Альфрідус, а також великі князі: московський, тверський і рязанський; царі перекопської і заволзької Орд; молдавський воєвода; послы Римського Папи і візантійського імператора. Спочатку до Луцька прибула польська делегація, згодом інші. Римський імператор запізнився і прибув до Луцька тільки в 20-х числах січня. Його зустріч була особливо пишною. Далеко за місто виїхали господарі на чолі з Вітовтом і Ягайлом та представники руської, латинської, вірменської, єврейської, караїмської громад Луцька. Після урочистої зустрічі процесія рушила до самого міста. Назустріч виходило багато людей з сіл, самих лучан та вже прибулих гостей з'їзду. Процес мав певне значення презентації, де кожен володар намагався подати своє представництво якомога пишніше, коштовніше, багатше. Все відбувалося під звуки дзвонів церков та костелів, труб, барабанів, сурм. Вітовт не шкодував грошей на найпишніші бенкети. Кажуть, за час з'їзду гості з'їли 700 волів, а рахунок дрібнішої худоби пішов на тисячі. 700 бочок випитого пива та меду спричиняли похмілля, від якого, як розповідають легенди, рятували гостей рибною юшкою. Дипломатичні засідання відбувалися у князівському палаці, який знаходився у Верхньому замку Луцька. Обговорювані учасниками питання торкалися політичного, економічного, військового та релігійного

аспектів життя Європи. Зокрема розглядалися: волоське питання (поділ Молдовії між Польщею та Угорщиною), коронування Вітовта (було перенесене у зв'язку з протидією поляків, які не «пустили» корону у Литву), створення антитурецької коаліції, вироблення правил торгівлі, податків, судноплавства у Балтії. Проте зважаючи на велику кількість розбіжностей та суперечок між учасниками з'їзду великого політичного значення для Європи він не мав.

Для міста ж Луцька з'їзд був важливою подією, що допомогла йому стати європейським містом, сприяла благоустрою і розбудові. Луцьку у 1432 році було дароване магдебурзьке право, самоврядування. Місто звільнялося від управління і суду королівських намісників, а на чолі його стояв вїйт, який обирався міщанами, як і магістрат – орган міського самоврядування, Проте це право часто порушувалося литовськими, польськими магнатами, а шляхта не підпадала під рішення магістрату. Грамота магдебурзького права зобов'язувала лучан захищати міські мури, влаштовувати щороку три ярмарки. У місті був склад солі з чорноморських лиманів і галицького Прикарпаття. Місто багатшало і тому приваблювало завойовників, у 1453 році місто нищили заволзькі татари, у 1459 – кримські, у 1500 році татарська орда доценту спалила місто, а в 1540 пожежа знищила місто і міські книги, в яких вівся опис його буття.

Після смерті Вітовта став князувати його брат **Свидригайло**. За його правління замок завершили реконструювати і він став на 90% таким, як зараз, зведена тоді Стирова вежа була названа вежею Свидригайла. Хто був автором проекту замку і його будівельниками, невідомо. Однак стилістика готичної архітектури відповідає багатьом замкам східної Європи того часу. Луцький замок дуже схожий на замок у Черську, в Мазовецькому воєводстві Республіки Польща.

Існував ще один замок – Окольний. Місто, яке за давньоруською традицією розташовувалося поряд (навколо) дитинця, розбудовувалося спочатку в дерев'яний Окольний замок з городнями і оборонними вежами.

Його територія забудовувалась дворами наближених до Любарта урядовців, єпископів та іншої знаті. А власне міське суспільство витіснялось за межі Окольного замку. Окольний замок на відміну від Верхнього залишався дерев'яним. Із восьми веж лише 4 були мурованими: Чарторийських, Свинюська, Івана підскарбія, Четвертинських, Архімандрича, а 4 (зі сторони заселених пагорбів міських околиць) – дерев'яними: Воротня, Перемильська, Пінська, Владик волинських. В Окольному замку розташовувалося сім храмів. Із них – чотири православні присвячені Святим: Катерині, Петру, Дмитру і Якову та три – католицькі. Таким чином, у Верхньому та Окольному замках зосередилися всі органи управління князівством: законодавчі, виконавчі, судові, церковні. Це також був престижний район проживання, де мали власність лише багаті міщани, представники влади та духовенство. Проте потужно розвинене в економічному і культурному плані міське суспільство не відчуло в цьому негативних наслідків. Будівництво за межами замків хоч і було дерев'яним, але набагато масштабнішим та монументальнішим.

У 1497 р. Луцьк о друге отримав **магдебурзьке право**, що створило нову правову атмосферу. Місто вже не належало замку, воно отримало свої суд і керівництво у вигляді двох колегій: Лави на чолі з вйтом та Ради на чолі з бурмистром. Колегії засідали у міській ратуші. Це негативно вплинуло на економічне становище Замку, оскільки, таким чином були зменшені феодальні володіння і права Замку. На чолі Замку продовжував залишатися староста. Його влада на міщан поширювалася в основному тією мірою, що він був військовим начальником всієї фортифікаційної системи міста, що включала як замки так і численні паркани, оборонні кільця міста. Проте це давало можливість і в економічному плані утискати міщан. Замок же функціонував за рахунок сіл, які йому належали. У 1552 р. після практики роздачі сіл шляхті за якісь заслуги їх було всього 8. У цих селах були заготовлені окремі двори на випадок приїзду великого князя, іноземних послів та інших гостей. Поруч з такими дворами жили люди, які те все

обслуговували. Двори утримувалися на повинностях селян замкової волості. Гончарі задовольняли потребу в посуді, теслі виконували ремонтні роботи в замку. Кожен вид діяльності, фахова справа у залежних від Замку селян обкладався відробітковою, натуральною і грошовою формою податку. Таким чином, доходи від цих сіл ішли на утримання адміністративного апарату і ведення замкового господарства.

Не зважаючи на те, що мурований замок існує ще з часів середньовіччя, він далеко не завжди використовувався за призначенням. Оборонна функція замку стала занепадати з XVII століття. З того часу тут вже розміщувалися канцелярія, суди, резиденція єпископа, господарські будівлі. У XVIII ст. замок практично втратив оборонну функцію, а також, внаслідок жорсткої релігійної боротьби, замок уже не міг бути стабільною духовною столицею.

Після **пожежі 1781 р.** обидва замки: Верхній і Окольний вимагали реконструкції, тож, староста Юзеф Клеменс Чарторийський розпочав їхню перебудову. В'їзна вежа Верхнього замку дещо змінила обличчя. Входи, які розташовувалися високо над майданом, було замуровано. Натомість частину валу забрали і зробили один великий вхід до замку у цоколі вежі. тобто вхід суттєво понизили. Збудували новий мурований міст зі склепінчастою аркадою. Саму вежу підсилили потужними контрфорсами так, що старі контрфорси частково увійшли до нових. Мури Окольного замку постраждали від вогню дуже сильно. Після цього три з чотирьох веж почали розбирати. Фактично, Окольний замок припинив своє існування.

Після третього поділу Польщі у 1795 році, Луцьк опинився у складі Російської імперії.

З середини XIX століття замок все більше занепадає. У 1863 році місцеві чиновники вирішили розібрати замок на будівельний матеріал. В'їзну вежу і прилеглу стіну виставили на аукціон і продали за 373 карбованці. Розібрати повністю не встигли. Через рік з Києва приїхала комісія і вирішили, що знесення замку буде «технічною помилкою». З 1870 року у замку стала розміщуватися пожежна команда. Для цього на Владичій вежі

збудували будку для спостережень над містом. У 1918 році на території замку збудували літній театр. Він розташовувався в дерев'яному павільйоні з залом і фойє.

Ризьким мирним договором 1921 року Волинь повертається у склад Польської Республіки. Одразу почалися реставраційні роботи в замку. Був складений кошторис на майже 2,7 млн польських марок для робіт у замку. Зрештою, асигнування зросли до 9 млн марок. Роботи велися керівництвом люблінського архітектора Сенницького.

В'їзну вежу було зміцнено, виконано залізобетонні перекриття нижніх ярусів вежі, зміцнено Владичу, накрито Стирову вежі. У колишній канцелярії відкрито Волинський природничо-краєзнавчий музей. У документах тих часів твердиня називається **замком Любарта**.

У 1963 році замок було затверджено як пам'ятку архітектури, що перебуває під державною охороною.

У 2011 році, за підсумками акції «Сім чудес України», Верхній замок зайняв перше місце.

Написи на стінах замку. Протягом історії замку люди не втримувалися, щоб не залишити якийсь напис на зовнішній стіні Верхнього замку. Фактично, усі стіни між вежами укриті написами; зазвичай – це імена людей та дати. Найстаріші записи датуються 1444 р., 1602 р., 1616 р. Написам притаманна розмаїтість шрифтів, способів видряпування, каліграфії, ономастики, датувань. Привертають увагу написи відомих людей. Так, напис «A.N. KORZENIOWSKI R.P. 1799» належить тому Коженьовському, який протягом довгого часу працював над архівами замку. Під Владичою вежею у стіні міститься цеглинка, на якій колись написала сестра Лесі Українки Ольга: «1891 Ольга КОСАЧ».

Легенди – невід'ємна частина життя міста з багатою історією.

Княжна з вінками

Одна із міських легенд оповідає про наступ татар на древній Луцьк. Лучани сховались у замку, однак розуміли, що не витримають атаки татар.

Завойовники це бачили, тому запропонували жителям здатися без бою. Тоді із замку випустили на Стир човен, у якому стояла красуня у блакитно-білій сукні із двома вінками в руках. Дівчина підійшла до татарських воєначальників і поклонила, простягаючи вінки. Ті зраділи, що так швидко здаються лучани. Княжна попросила їх стати на коліно, аби повісити вінки. Тільки ті схилили коліно, як княжна миттєво дістала із вінків гострі ножі та всадила їх у серця завойовникам. А із замку почали падати камені та стріли на татар. Вороже військо втекло, а княжну у човні з вінками зобразили на гербі міста. Довгий час цей герб використовували.

Князь, який пас вівці

Князю Свидригайлу після смерті свого рідного брата Вітовта довелось зазнати бід. Поки у країні точились чутки, що литовський князь Сигізмунд Кейстутович хоче винищити руських бояр, Свидригайло втік на Воловщину, переодягнувся простолюдином і найнявся пасти овець. Якось почалась сильна гроза. Князь не міг ніяк позбирати сполохану отару. Коли гроза стихла, разом зі своїм собакою він зібрав овець. Виявилось, що то був такий знак йому. Наступного дня до нього примчали луцькі посланці та повідомили, що Сигізмунда вбили. Це було у 1440 році. Свидригайло кинув своїх овець та поїхав до Луцька, де його визнали своїм князем. Говорять, що помер він на лаві у Стировій вежі. Вона була добудована за його правління, тому вежу називають часто Свидригайловою.

Підземелля костелу святих апостолів Петра і Павла.

Особливою таємничістю оповита гробниця Магдалени, яку тут, під землею, облаштував для своєї юної дружини російський полковник Тализін. Подейкують, що саме привид Магдалени блукає коридорами і кімнатами луцьких підземель, і, що цю гробницю неможливо сфотографувати.

Фестивалі. У замку проходять дуже багато різноманітних фестивалів, як історичного, етнографічного, так і музичного характерів: фестиваль дзвонарного мистецтва «Благовіст Волині», «Меч Луцького замку»,

мистецьке шоу «Ніч у Луцькому замку», джазовий фестиваль, міжнародний фольклорний фестиваль «Поліське літо з фольклором» та інші. Тут знімали відомий фільм «Вогнем і мечем».

Традиції. Здавна образ замку використовувався як символ Луцька. Образ мурів присутній на численних печатках, гербах, грошах, значках, поштових листівках, емблемах, візитівках установ, а також на 200 грн. сучасній купюрі, 20 – гривневій купюрі 1919 року, ювілейній монеті 2010 року. Існує туристична традиція фотографуватися на фоні замку з 200 грн. купюрою для забезпечення в майбутньому достатку та благополуччя.

Існує переказ, що Любарт дуже любив свою першу дружину княжну Бушу і будівництво веж замку присвятив дружині, назвав їх Вірою, Надією, Л'юбовю. Проте Буша рано померла і не побачили завершення будівництва. Наречені міста завжди відвідують замок під час свого весілля, бо вірять, що це є добрим знаком на збереження їхньої любові.

Луцький замок

Використані та рекомендовані джерела

1. Волинь – шляхами до Європи : фотон. / передм. П. О. Троневиц. – Луцьк : Волинська книга, 2008. – 256 с.
2. Колосок Б. В. Луцьк. – пам'ятка архітектури та містобудування: історико-архітектурний нарис / Б. В. Колосок. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2012. – 124 с.
3. Колосок Б. В. Луцькі Верхній та Окольний замки: Дослідження з слов'яно-руської археології / Б. В. Колосок. – К.: Наукова думка, 1976. – 302 с.
4. Колосок Б. В. Православні святині Луцька / Б. В. Колосок. – К.: Техніка, 2003. – 296 с.: іл. – (Національні святині України).
5. Колосок Б. В., Якубюк А. М. Луцький історико-культурний заповідник / Б. В. Колосок, А. М. Якубюк. – К.: Будівельник, 1987. – 65 с.
6. Кучинко М. М., Златогорський О. Пам'ятки археології Луцького району та Волині : Навчальний посібник / М. М. Кучинко. – Луцьк: Волинські старожитності, 2010.
7. Лесик О. О. З історії храмового будівництва / О. О. Лесик // Науковий вісник: Історичні науки, 2001. – № 5. – С. 98–102.
8. Луцьку – 910 років : історико-краєзнавчий нарис / В. Т. Денисюк. – Луцьк: «Надстир'я», 1995.–64 с.
9. Луцьк : архітектурно-історичний нарис / В. Б. Колосок, Р. Г. Метельницький. – Київ: «Будівельник», 1990. – 191 с.
10. Рожко В. Є. Українські православні Святі історичної Волині IX–XX ст.: Історико-краєзнавчий нарис / В. Є. Рожко. – Луцьк: Медіа, 2003. – 224 с.
11. Троневиц П. О. Луцький замок в історії України / П. О. Троневиц. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня, 2007. – 200 с.
12. Троневиц П. О. Великий князь Дмитрій-Любарт і його сучасники : історико-краєзнавчий нарис / П. О. Троневиц. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 192с.
13. Троневиц П. О., Хілько М. В., Сайчук Б. Т. Втрачені християнські храми Луцька / П. О. Троневиц. – Луцьк: Діксон, 2001. – 80 с.
14. Шарандін В. Замковий монастир // Волинські єпархіальні відомості, 2008. – Січень-лютий. – С.3.
15. <http://www.zapovidnyklutsk.org.ua/>

5.2. КАРТКИ ЕКСКУРСІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ.

КАРТКА ОБ'ЄКТА 1.

Найменування екскурсійного об'єкта: Пам'ятник Святому Миколаю.

Місцезнаходження, адреса: м. Луцьк, вул. Кривий Вал (біля будинку Луцької міської ради).

Час виникнення, відкриття пам'ятки: урочисто відкрито 23 квітня 2000 р.

Автор (пам'ятки архітектури, скульптури): скульптор Ярослав Скакун.

Коротка історія об'єкта, його характеристика: Пам'ятник Святому Миколаю – це металева скульптура Святого Миколая на весь зріст увінчана кам'яною обробкою червоного кольору, встановлена на честь головного покровителя старовинного міста. Жителі міста Луцька здавна вважали святого Миколая своїм покровителем. І на це є свої причини. Існує легенда про те, як під час нападу Золотої Орди у 1259 році, він захистив поселення від біди. Цей випадок зафіксовано у Галицько-Волинському літописі та «Повісті минулих літ». Святий Миколай так обернув силу вітру, що каміння, яке летіло з боку татар, повернулось до них самих, а самі металеві машини теж були поламані силою вітру.

Зображення з ликом Святого Миколая можна знайти на всіх історичних гербах міста, відомих з часів середньовіччя. Протягом ХХ століття всі офіційні герби Луцька були оснащені зображенням святого з різними доповненнями. У 2007 році був затверджений черговий варіант герба з зображенням святого.

Місце для пам'ятника покровителю Луцька було вибрано неспроста. Це історичний район, де здавна збиралися купці для торговельних угод. Комерційний будинок, на місці якого встановили пам'ятник, був добре відомий серед іноземних торговців, в ньому підписувалися сотні контрактів.

Призначення і використання: використовують православні християни під час богослужінь у свято Миколая, влаштовують хресні ходи у День міста.

Збереження об'єкта, (стан пам'ятки, дата останнього ремонту, реставрації): в хорошому стані, реставрації не потребує.

Охорона об'єкта (на кого покладена): Луцька міська рада.

Джерело відомостей про об'єкт (література, архівні дані, усні перекази): матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії; електронний ресурс: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/76886_pamyatnik-sv-nikolayu-luck.htm

Прізвище, ім'я, по батькові укладача, посада, установа: Камінська Валентина Василівна, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії освітніх інновацій ВІШПО

Рік складання картки: 2017 рік.

КАРТКА ОБ'ЄКТА 2.

Найменування екскурсійного об'єкта: Братська Хрестовоздвиженська церква (1619-1620 рр.).

Місцезнаходження, адреса: м. Луцьк, вул. Данила Галицького, 2 (Старе місто).

Коротка історія об'єкта, його характеристика: Хрестовоздвиженська церква разом з пізніше збудованим монастирем чину василіанів становлять єдиний комплекс вцілілих пам'яток архітектури, збудованих Луцьким Хрестовоздвиженським братством. Нині Хрестовоздвиженську церкву відмічають як перехідну від дерев'яного зодчества до кам'яного. В її архітектурі поєднанні традиції побудови трьох нефів в давньоруському стилі, трьох куполів в народному і ренесансне оформлення фасадів.

Час виникнення, відкриття пам'ятки: Монастирський комплекс зводився впродовж 1630-40-х років.

Хрестовоздвиженське братство – культурно-релігійне об'єднання волинської православної шляхти й луцьких міщан виникло у 1617 р. Створення братства мало на меті збереження православної віри на Волині, поширення освіти, об'єднанні українства. Разом з тим при Хрестовоздвиженській церкві діяла школа, шпиталь й пересувна друкарня Павла Домжив-Лютковича-Телиці.

Членами Луцького Хрестовоздвиженського братства були церковні і громадські діячі: митрополит Петро Могила, Ісаакій Борискевич, гетьмани Петро Сагайдачний та Іван Виговський, засновниця київської братської

школи та покровителька освіти, фундаторка церкви Єлизавета (Галшка) Гулевичівна.

На прибудові церкви радянських часів розміщений барельєф Галшки Гулевичівної. Храм має підземелля, де поховані члени братства, зокрема Данило Братковський, видатний український поет та громадський діяч, який був закатований польською шляхтою у 1702 році.

Братський монастир частково використовується як житло, а частково як приміщення братства. На ньому є меморіальна дошка, яка висвітлює основні події з історії Луцького братства. Поруч із братським комплексом розташована ділянка, де розміщена дзвіниця та стела присвячена вшануванню волинян, які допомагали постраждалим землякам із Східної, Центральної, Південної України, та вихідцям із прикордонних областей Росії від голодомору 1946-1947 роках. Автор ідеї знаним краєзнавець, нині уже покійний, Григорій Гуртовий, який теж зазнав лиха голодомору, прибув на Волинь із Запоріжжя.

Призначення і використання: починаючи з 1990 року, використовується братством як епархіальний храм Української православної церкви Київського Патріархату, *розміщено музей*. Експозиції музею містять раритетні стародруки XVII – XIX ст. з бібліотеки Луцького братства. Збереглися дві рукописні книги братства: «Збірник», «Помянник». У «Збірнику», крім документів братства міститься статут школи, який учені вважають пам'яткою передової української педагогічної думки XII століття. Окремо в експозиції показано розвиток найголовніших луцьких братських інституцій: церкви, шпиталю, монастиря, школи та друкарні.

Збереження об'єкта, (стан пам'ятки, дата останнього ремонту, реставрації): У XVIII столітті і церква, і монастир потерпали від пожеж. У XIX столітті церква була практично зруйнована. Монастир зберіг свій первісний вигляд, але сучасна церква – це лише вівтарна частина колишньої святині із прямокутною прибудовою радянських часів. Із часу національного відродження, на зламі 80-90-х років, було створено кілька проектів

із реставрації церкви. Однак, жоден проект не був утіленим. Натомість у 2010 році був закінчений ремонт церкви, який вніс невласиві українському храмові елементи вигляду, чим дещо спотворив національну пам'ятку архітектури.

Джерело відомостей про об'єкт (література, архівні дані, усні перекази): Луцьку – 910 років : історико-краєзнавчий нарис / В. Т. Денисюк. – Луцьк: «Надстир'я», 1995. – 64 с.; Луцьк : архітектурно-історичний нарис / В. Б. Колосок, Р.Г. Метельницький. – Київ: «Будівельник», 1990. – 191 с.

КАРТКА ОБ'ЄКТА 3.

Найменування екскурсійного об'єкта: Кафедральний собор Святої Трійці – пам'ятка архітектури національного значення (XVIII ст.).

У Свято-Троїцькому соборі є два храми: верхній присвячено Святій Трійці, нижній – на честь Преображення Господнього. Діє Центр християнського виховання дітей і молоді. З 12 серпня 1992 року Свято-Троїцький собор є кафедральним храмом Волинської єпархії Української Православної Церкви Київського патріархату.

Місцезнаходження, адреса: м. Луцьк, Градний узвіз, 1 (Театральний майдан Луцька).

Історична довідка. Первісно був монастирем бернардинців. У 1643 (за іншими даними – 1645, 1646) році пані Агнешка Станішевська, дружина луцького земського судді Войцеха Станішевського, купила ґрунти біля костелу Святого Хреста і подарувала їх ордену бернардинів, які на той час прибули в місто. Агнешка Станішевська також фундувала при бернардинах шпиталь для вбогих і придбала для них кам'яницю поруч. Біля монастиря знаходилися два обгороджені цвинтарі, господарські будівлі, тартак, городи. У 1793 році російські війська захопили комплекс і використовували його як військовий склад до 1800 року. У 1853 році був підданий касації луцький бернардинський монастир. Монахи ордену були змушені покинути місто, однак храм продовжував діяти як парафіяльний католицький до липня 1864 року. Перебудований на собор у 1877-1879 роках, проект архіт. К. Раструханова. Над центральною частиною звели великий купол, а

над нартексом – високу однарусну дзвіницю. Грошей на завершення робіт не вистачало, оскільки населення православного віросповідання в Луцьку в середині XIX століття було лише 5,5%, то суттєвої грошової допомоги від пастви бути не могло. Двоповерхові галереї, які сполучали колишній костел із монастирським приміщенням, розібрали, а матеріал продали. Храм мав три підземні ходи, що є свідченням про оборонну функцію комплексу. Два з них вели до річки і в певному місці сполучалися, були знищені під час будівельних робіт у 1960-х роках. Однак залишився третій, малодосліджений. Він має вести у сторону сучасного перехрестя вулиць Лесі Українки та Кривий Вал, де колись знаходилися міські Малі ворота (на цьому місці нині встановлено пам'ятний знак). Закінчення робіт і передача духовному відомству відбулися у 1879 році. І лише 24 вересня 1880 року собор був освячений. Найбільший дзвін собору вилитий у 1907 році, окрім того, викорисовується ще вісім дзвонів. Найтсаріший з них вилитий у 1820 році. Загалом на перебудову було задіяно 13 різних архітекторів та проєктантів. Поруч із собором знаходиться старовинний цвинтар, на якому збереглося кілька могил з початку XIX століття, в тому числі могила Індонезійської принцеси.

Джерело відомостей про об'єкт : Луцьк : архітектурно-історичний нарис / В. Б. Колосок, Р.Г. Метельницький. – Київ: «Будівельник», 1990. – 191 с.

Колосок Б. В. Православні святині Луцька /Б. В. Колосок. – К.: Техніка, 2003. – 296 с.: іл. – (Національні святині України).

Колосок Б. В. Римо-католицькі святині Луцька /Б. В. Колосок. – К.: Техніка, 2004. – 224 с.: іл. – (Національні святині України).

Веб-сайт:www.pravoslaviavolyni.org.ua/ueparkhiia

КАРТКА ОБ'ЄКТА 4.

Найменування екскурсійного об'єкта: Покровська церква – пам'ятка архітектури національного значення (XVст.).

Місцезнаходження, адреса: м. Луцьк, вул. Данила Галицького, 12 (Старе місто).

Історична довідка. Точних документальних джерел про час спорудження церкви немає. Версії про її заснування, відбудови та перебудови дуже різні. Деякі дослідники відносять час її спорудження до XIII століття, аргументуючи свою думку тим, що в 50-х роках XIX ст. виявлено унікальну ікону – «Волинську богоматір», написану в XIII – XVI ст., копія якої знаходиться у музеї Волинської ікони, а оригінал у Державному музеї образотворчого мистецтва у Києві. Наведені нижче дані спираються в першу чергу на дослідження канд. архітектури Колоска Б. В. Первісна мурована Покровська церква була заснована литовським князем Вітовтом ймовірно на початку XV ст. В первозданному вигляді обитель проіснувала до 1625 року. В 1 чверті XVII ст. храм був знищений пожежею, потім його розібрали і на цьому ж місці побудували дерев'яний (хоча існує версія про те, що у 1637 був здійснений тільки капітальний ремонт старого кам'яного храму), а потім кам'яний храм. Точне датування його невідоме, скоріше за все, його можна віднести до к. XVII - п. XVIII ст., адже споруда носила оборонний характер і мала бійниці. У 1873-1876 роках була здійснена перебудова храму, під час якої до нього була прибудована дзвіниця.

Перебудова значно змінила архітектуру споруди і надала їй рис псевдоруського стилю. Будівля цегляна, тинькована, прямокутна в плані, тридільна, з напівкруглою апсидою. Над бабинцем підіймається триярусна зовні і чотириярусна всередині дзвіниця з шатровим завершенням. Дах над навою – двосхилий, над апсидою – конусний. Вікна лучкові з фігурними лиштвами. До бабинця прибудовані дерев'яні сіни. Карниз західного фасаду декорований кокошником з вікном. Подібними кокошниками розірвано карниз над чотирма арковими вікнами з архівольтами на верхньому ярусі дзвіниці. У 1881 інтер'єр церкви був розписаний маслом, а у 1887 в ній був споруджений новий іконостас. У 1932 р. та 1960 р. (за іншими даними – у 1966 р.) живопис в інтер'єрі поновлювався художником Щукіним В. У 1960 р. ураган зніс баню над навою і маківку над апсидою. Невдовзі маківку відновили, а баню на восьмериковому барабані поставили лише у 1988 р.

В одній зі стін Свято-Покровської церкви є два поховання колишніх настоятелів храму: протоієрея Олександра Теодоровича і протоієрея Олександра Огібовського.

Джерело відомостей про об'єкт (література, архівні дані, усні перекази): Луцьку – 910 років : історико-краєзнавчий нарис / В. Т. Денисюк. – Луцьк: «Надстир'я», 1995. – С. 8. –64 с.; Луцьк : архітектурно-історичний нарис / В. Б. Колосок, Р.Г. Метельницький. – Київ: «Будівельник», 1990. – 191 с.

КАРТКА ОБ'ЄКТА 5.

Найменування екскурсійного об'єкта: Лютеранська кірха

Місцезнаходження, адреса: вул. Лютеранська, 1 (Старе місто).

Лютеранська кірха – одна із небагатьох пам'яток готичної архітектури на Волині.

Фундамент кірхи був закладений 24 червня 1906 р. на кошти церковної громади німецьких колоністів. До цього тут стояв монастир кармелітів (XVIII ст.). У 1907 р. храм було освячено. Впродовж 1927 – 1928 рр. поряд збудовано ще дві муровані будівлі, в яких розташувалися адміністрація приходу, квартира пастора та школа на 250 учнів.

Однак, з початком Другої світової війни німецькі колоністи були виселені з Волині. В їхньому храмі радянська влада розмістила сховище документів Волинського обласного державного архіву, а в будинку пастора – адміністрацію цієї установи і читальні зали.

Спокійне, тихе життя храму було порушено 1960 р., коли над Луцьком пронеслася буря, яка зламала і кинула на землю високий центральний шпиль кірхи. Ще більше збитків завдала пожежа, що відбулась десятьма роками пізніше. На початку 90-х років минулого століття кірху повністю відреставрували і дотепер використовують для своїх духовних потреб християни-баптисти.

КАРТКА ОБ'ЄКТА 6.

Найменування екскурсійного об'єкта: Малий замок (синагога, 1626р.) .

Місцезнаходження, адреса: вул. Данила Галицького, 33 (Старе місто).

Головна луцька синагога – пам'ятка культової єврейської архітектури XVII століття, це найстаріша будівля в південно-західній частині старого Луцька, яка, в основному, була заселена євреями. Синагога побудована з дозволу польського короля Сигізмунда III, за сприяння численної єврейської громади Луцька. Цікавою була умова, поставлена королем: храм мав бути нижчим від костелу домініканів (нині Святих Петра і Павла) і виконувати оборонні функції. Саме завдяки такому рішенню синагога є унікальною пам'яткою сакральної архітектури. Її особливістю є прибудована до молитовного залу оборонна вежа, а традиційною ознакою часу будівництва є низка ніш (бійниць) в арковому завершенні всієї споруди. Будівля синагоги складається з квадратного молитовного залу і п'ятирусної вежі, яка так само має форму квадрата. До синагоги примикала будівля школи і молитовний зал для жінок.

Відкриття відбулося в 1620 році. Існують версії, що будівля синагоги – це перебудований один з палаців князя Любарта, частина системи укріплень міста. Для цього припущення є кілька підстав: при первинному архітектурному огляді виявилось, що північно-східна стіна має вкраплення іншої споруди з інакшим кольором цегли, характером кладки; під синагогою є підземелля, також не досліджені. Частина з них має таке розташування, як у жодній іншій оборонній синагозі. Це також може пояснюватися тим, що

синагога частково стоїть на якійсь попередній споруді. Існують непідтвержені (але і не спростовані) відомості про те, що король Казимир IV Ягеллончик передав луцьким євреям приміщення колишнього арсеналу, який розташовувався на місці теперішньої синагоги. Однак жодна з версій не має документального підтвердження.

Питання про те, хто був архітектором, виконавцем робіт, також залишається відкритим.

Синагога була потужним осередком єврейської духовності, освіти і культури на Волині. Храм був діючим аж до початку Другої світової війни. У 1942 році місто було окуповане німецькими військами. Вони створили на території міста 3 єврейські гетто.

У серпні та вересні 1942 року близько 17 000 в'язнів гетто були розстріляні. Тоді ж була закладена вибухівка в головну синагогу. Поки що точно не відомо, в який день відбувся вибух. Було повністю знищено двоповерхові приміщення, місцями дах молитовного залу й аттик, сам зал сильно зруйнований. Вежа майже не зазнала руйнувань, втративши тільки верхні перекриття. Згідно з описом 1946 року, біма (підвищене місце в синагогах, на якому розміщується кафедра для читання П'ятикнижжя і Пророків) та внутрішнє декорування стін добре збереглися. Збереженням пам'ятки ніхто не займався, і протягом наступних 30 років вона повільно руйнувалася від природних явищ та спрямованих людських дій. Так, підземелля частково були засипані сміттям, західна стіна майже розібрана, з інтер'єру зникла біма, ліпнина, декоративні елементи. Зрештою, об'єкт був викреслений зі списку пам'яток архітектури, які охороняються державою. На початку 1970-х років міською адміністрацією було вирішено знову закласти вибухівку під єврейську руїну для наочних навчань із цивільної оборони. За кілька днів до вибуху головний архітектор області Н. Санжаров повідомив про акцію Держбуд, звідки негайно була відправлена телеграма до відповідальних осіб про заборону підриву.

Аби хоч якось зберегти пам'ятку старовини, було розроблено проект із перетворення руїн у спортивний клуб. Проект і його втілення реалізувалися у 1976 – 1977 роках (архітектор – Ростислав Метельницький). Швидкі темпи виконання робіт не дозволили провести наукові дослідження руїн, також остаточно було втрачено внутрішній поліхромний декор, збережений на той час на 30%, була здійснена прибудова спортивного залу із південного боку колишньої синагоги. Крім того, в обхід проекту було отиньковано кам'яним тиньком всю споруду з вежею, хоча це суперечило принципам реставрації. Фігурний гребінь над карнизом відновленим не був. Проте позитивним було те, що руйнування споруди було зупинено; було відновлено декоративний фриз з аттиком, які частково надали синагозі колишнього вигляду; синагозі повернули статус пам'ятки архітектури.

У наші дні синагога не є чинною, а використовується як приміщення спортивного клубу «Динамо». В молитовному залі влаштовано спортивний зал. 30 травня 1995 року на стіні колишньої синагоги встановлено пам'ятний знак загиблим євреям Луцька, де також коротко розповідається про будівництво споруди.

Пам'ять про луцьку Велику синагогу підтримується закордонними дослідниками та музейниками. Так, у музеї єврейської діаспори в Тель-Авівському університеті зберігається макет синагоги, якою вона була до другої половини XIX століття. На макеті відображено елементи, які після цього часу з певних причин були втрачені.

Джерело відомостей про об'єкт: Праця Ростислава Метельницького «Деякі сторінки єврейської забудови Луцька» (2001 році) охопила історичний та архітектурний аспект синагоги.

Веб-сайт:

old-lutsk.at.ua

КАРТКА ОБ'ЄКТА 7.

Найменування екскурсійного об'єкта: Будинок Миколи Голованя – архітектурна пам'ятка сучасної історії міста.

Місцезнаходження, адреса: вул. Лютеранська, 9 (Старе місто). Дивовижна споруда розташована на березі річки Стир, по вулиці за Лютеранською кірхою.

Малий замок (будинок скульптора) – це справжній витвір мистецтва. Відразу й не визначити, до якого архітектурного стилю належить така дивовижна споруда. Вона нагадує замок Середньовіччя й увібрала в себе риси готики, класицизму, барокко. Насправді, це будинок-майстерня місцевого скульптора Миколи Голованя, який він оздоблює уже понад 30 років. Минуле будинку тісно пов'язане з обставинами життя скульптора Миколи Микитовича Голованя. В часи радянської влади родина втратила своє житло, що стало причиною пошуку нового помешкання. Микола мріяв про власний будинок, де буде творча атмосфера і постійне натхнення. Він не покидав мистецьку діяльність, працюючи на благо рідного міста близько 20 років. Як знак вдячності скульптор випросив у місцевої влади клаптик землі для забудови власного житла. Отримав землю Микола на нинішньому заповіднику, де в 1980-х роках було болото. Проект майбутнього будинку розробив відомий волинський архітектор Ростислав Метельницький. Щоб утілити задумане, Микола Головань роками стягував камінчик до камінчика, вишукував добротну глину, гіпс. У будинку все, окрім сантехніки та

електрики, зроблено руками господаря. Однак, будинок і досі не є у приватній власності Миколи Микитовича, оскільки там державний заповідник. Будинок Миколи Голованя часто називають будинком з химерами, хоча сам скульптор признається, що йому це не подобається. І справді, скульптури в будинку не схожі на химер. Витвори прикрашають стіни, дах, подвір'я. Виготовляє їх митець здебільшого з каменю та зеленого пісковика. Загалом, у будинку понад 500 скульптур. Всі вони різних стилів і кожна має свою історію. При вході є барельєф із зображенням усіх членів сім'ї (вагою півтори тонни). Багато скульптур розміщені у дворіку, оскільки Микола ще не знайшов для них місця. Особливими і цінними є творіння сина скульптора, які батько викупив після смерті хлопця. Будинок – це діюча майстерня, у якій Микола Головань охоче і з любов'ю створює витвори мистецтва не лиш для свого «Сімейного вернісажу», але і для людей. Композиції доводилося скульптору виконувати у кількох екземплярах, бо на них одразу знаходився покупець. Змушений був продавати деякі роботи, адже втілення проекту потребувало значних фінансових затрат. Проте майстер запевняє, що найкращі, найдосконаліші роботи він залишав. Коли потрапляєш у садибу Миколи Голованя, зачаровуєшся створеною ним красою. Вражає навіть оригінальна кам'яна огорожа, хижі звірі, птахи, міфічні істоти – тут можна знайти все. У мистецьких роботах скульптора переплітаються найрізноманітніші стилі. Це і готика, і ренесанс, і модерн, що, в свою чергу, робить оселю скульптора цікавою й принадливою для аудиторії туристів. Будиночок є добре знаним, його постійно відвідують лучани та гості з інших міст. Та й сам скульптор з радістю зустрічає гостей. Вони, натомість, лишають захоплені відгуки у спеціальному журналі.

Цікаві факти. У 2008 році експертна рада при Волинській облдержадміністрації визначала сім волинських див. За результатами голосування, дім Голованя також має місце у списку волинських чудес. У 2015 році в Луцьку на кінопоказі документальних стрічок молодих

українських режисерів було презентовано 18-хвилинну стрічку про Миколу Голованя.

9 січня 2019 р. скульптору виповнилось 76 роки.

Джерело інформації: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/2465_dom-arhitektora-nikolaya-golovanya.htm

КАРТКА ОБ'ЄКТА 8.

Кафедральний костел, освячений на честь Святих Апостолів Петра і Павла, єзуїтський колегіум – пам'ятка архітектури національного значення (XVII ст.), знаходиться на вул. Кафедральній б.

Внаслідок прийняття Люблінської унії в 1569 році місто потрапляє під владу Польщі, в цей час споруджується значна кількість католицьких культових споруд.

Костел єзуїтів почали будувати на місці В'їзної вежі Окольного замку так, щоб він замінив собою ділянку стіни замку, а головний фасад костелу опинився біля в'їзних воріт. Після закладання першого каменю (наріжний камінь освятив єпископ Павло Волицький в 1610 р., будівництво тривало впродовж 1616–39 рр). Протягом 1616-1617 років нагляд за будівництвом здійснював італійський архітектор Джакомо Бріано. Проте, деякі дослідники твердять, що попередньо проект будівництва був розроблений архітектором М. Гінтзом, який пізніше доповнив і дещо переробив архітектор Джакомо Бріано У 1627 р. будівництво велося вже під наглядом архітектора Мацея Мая (Маїка). Склепіння костелу заклали у 1630 р. і через 7 років нарешті завершили купол. Посвята на честь Святих Петра і Павла відбулася у 1639 (1640) р. Планування костелу було хрестово-купольним на основі вписаного у квадрат грецького хреста, що засвідчує про те, що костел був яскравим прикладом архітектури ренесансу.

Костел має великі (три) чотирирясні підземелля. Тут знаходяться приміщення різного функціонального призначення. Одну з великих кімнат займав підземний храм. На стінах ще збереглися старовинні фрески та

латинські написи, які поки що не вдалося прочитати. Є трапезна, каплиця, де була похована шляхтянка Магдалина. В одному з приміщень підземель знаходиться вузький отвір, який веде у нижню кімнату. В цій кімнаті колись тримали ув'язнених. Сама кімната має ще один отвір униз, який знаходиться посередині кімнати. Отвір веде до криниці, з якої брали воду. Це був один зі способів катувань ув'язненого, якому не давали води, а лише відрами біля нього підіймали воду доверху.

В одному із приміщень другого ярусу були знайдені 8 гробниць з червоної міді. Над ними на стінах були кольорові розписи.

14 червня 1724 р. сталася величезна пожежа, яка дуже пошкодила костел і колегіум. Упродовж наступних років аж до 1730 р. велася докорінна відбудова за участю архітектора-єзуїта Павла Гіжицького. Після цього храм набув зовсім іншого вигляду. Щоб зберегти ослаблені пожежею стіни, її оббудували галереями і нартексом із музичними хорами; встановили дві зовнішні вежі. Костел набув стилю класицизму.

Луцьке єпископство було відновлене аж у 1925 р. Папою Пієм XI. За рік до того в костелі сталася пожежа, яка поглинула Великий вівтар, в тому числі короновану ікону з домініканського монастиря. Також була знищена ікона Святої Трійці художника Кунітцера. Через рік був споруджений новий Великий вівтар. У 1936 році фондом Леона Райнеля костелові було подаровано серію рельєфів «Хресна дорога» скульпторки Софії Тшцінської-Камінської.

Після закінчення війни у 1948 р. радянська влада відібрала храм і перетворила храм на склад. У 1970 р. храм перейшов у власність Обласного краєзнавчого музею, який розпочав тут ремонт. 15 грудня 1980 р. в храмі було відкрито музей атеїзму, було знищено орган, дзвони, ліквідовано та розкрадено цінну бібліотеку та 20 образів XVII–XIX ст. В 1982 році був розібраний Великий вівтар із позолоченими скульптурами та мармуровими сходами; пресвітерії був перероблений для розміщення величезної експозиції «Космос», був знищений синій дашок з позолоченими зірками над

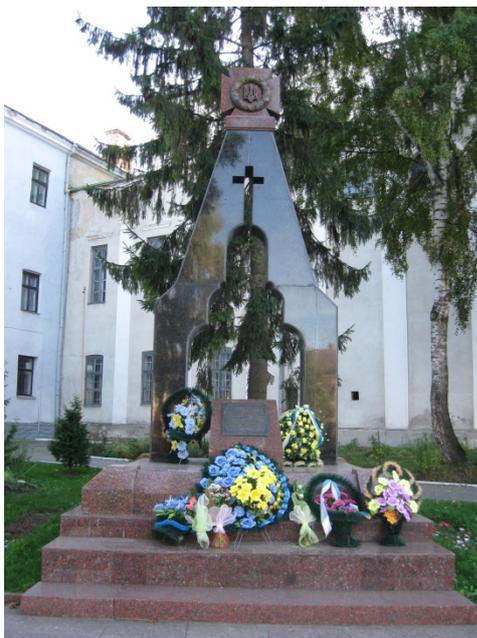
амвоном. Після багатолітньої перерви 27 вересня 1990 р. відбулася перша римо-католицька служба. В наступні роки костел було реставровано та відновлено за призначенням. У травні 1998 р. луцький єпископ Маркіян Трофим'як зайняв кафедру у костелі Петра і Павла. У 1999 р. був привезений із Німеччини та встановлений орган, побудований у 1953 році органобудівниками Генріхом Рохльфінгом та Маттхайсом Крайнбрінком з міста Оснабрюк на одній з найдавніших органних фірм.

Єзуїтський колегіум (XVII ст.), як і костел належав ордену єзуїтів і був збудований для його потреб.

Орден єзуїтів з'явився в Луцьку на початку XVII століття. У 1604 році єпископ Мартин II Шишковський виступив ініціатором та фундатором заснування єзуїтського колегіуму. Цього ж року відкрили місійний дім, де почали діяти безкоштовні публічні школи. У 1607 році були виділені маєтності для майбутнього колегіуму, а вже у 1608 місійна школа була реорганізована в колегіум. Згодом, у 1609 р. король Сигізмунд III надав привілей на закуп плацу для костелу і нового великого колегіуму, а ще через рік єпископ Павло III Волуцький виділив значну суму коштів для будівництва. Проектуванням колегіуму займався *архітектор* – Бенедикт Моллі. У 1640 році в колегіумі, який ще не мав того великого приміщення, яке для нього планувалося, вже працювало 30 єзуїтів. У 1646 р. проект був завершений. Луцький єзуїтський колегіум був одним із найзаможніших на Волині. Тут зокрема вчився Казимир Флоріан Чарторийський, який згодом став примасом. У 1648 р. внаслідок національно-визвольної боротьби під проводом Хмельницького, єзуїти були змушені покинути костел. Вернулися вони сюди у 1667 р. Відновилися школи, театр. У 1773 р. Папа Климент XIV видав бреве, де зазначалося, що орден єзуїтів скасовується. Луцький костельний комплекс із колегіумом внаслідок цього передали Народній комісії освіти.

Сьогодні колегіум використовується як навчальний заклад, а костел є кафедральним собором Луцької католицької дієцезії.

КАРТКА ОБ'ЄКТА 9.

Найменування екскурсійного об'єкта: монумент Жертвам московсько-кадебістських катів

Місцезнаходження, адреса: вул. Кафедральна (Замкова площа).

23 червня 1941 року під мурами Луцької фортеці НКВС-івці розстріляли близько чотирьох тисяч в'язнів, в основному репресованих (патріотів України), осуджених за дрібні побутові злочини, Монумент на честь жертв розстрілів московсько-кадебістських катів було відкрито у 2004 році. Автор –архітектор Андрош Бідзіля. Монумент установлено з ініціативи Обласної Асоціації волинських незалежних письменників ім. Павла Чубинського, коштом Луцької міськради й родини Ничипоруків (Канада).

(Жарчинська О. У Колишній Луцькій тюрмі – церква Дмитрія Солунського // Вісник, 2003. – 18 грудня. – С. 11.)

КАРТКА ОБ'ЄКТА 10.

Найменування екскурсійного об'єкта: Будинок Косачів.

Місцезнаходження, адреса: м. Луцьк, вул. Драгоманова, 23.

Історія та коротка характеристика об'єкта. Будинок Косачів – будинок ХІХ ст. в центрі Луцька, поруч із замком Любарта, в якому в 1890-1891 роках жила літературна сім'я Косачів. Це був останній період перебування в місті Лесі Українки, яка на той час була вже важко хвора. Службова квартира П. Косача (батька Лесі) знаходилась на другому поверсі. Тут вважають дослідники в одній із невеликих кімнат жила Леся, у вітальні знаходилось фортепіано. Про цей музичний інструмент вона згадує у вірші «До мого фортепіано». У 2007 року тут відкрито музей «Лесина вітальня». Тут же розташований офіс Історико-культурного заповідника «Старе місто».

Саме у Луцьку, у 1880 році, написала свого першого вірша «Надія» геніальна дочка українського народу – поетеса Леся Українка, тут були створені поезії «Сонет», «Скрізь плач, і стогін, і ридання» та інші, написані оповідання. На території замкової площі неможливо не помітити величного ясена, що росте просто серед бруківки. Ще маленькою дівчинкою Леся любила сидіти у тіні цього дерева, писати вірші. Її батько П. А. Косач приїхав до Луцька ще в 1878 році, коли його направили на посаду голови Луцько-Дубенського з'їзду мирових посередників. Навесні 1879 року до Луцька переїхала вся його сім'я. В свій перший приїзд сім'я Косачів оселилась в мурованому будинку недалеко від замку. У вірші «Віче» про це згадує Леся Українка, запитуючи своїх товаришів:

Чи ви ще згадуєте замок

І всі ті речі, співи, таємниці?

Навічно залишилось ім'я Лесі Українки в місті. На центральній площі міста – Театральній, споруджено в 1977 році пам'ятник поетесі. Автори: А. В. Німенко, М. І. Обезюк. Ім'я поетеси носить Східноєвропейський національний університет, де діє музей присвячений Лесі Українці.

5.3. КАТАЛОГ ІНТЕРНЕТ-ДЖЕРЕЛ ВІРТУАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ

Джерело	Пояснення
<p>Портал «Музейний простір України» http://www.prostir.museum/</p>	<p>Портал створений у рамках програми «Центр розвитку музейної справи» Міжнародного фонду «Україна – 3000» за підтримки Швейцарської культурної програми в Україні. Мета створення – поширення інформації про музеї великих і малих міст України. На сайті подано перелік музеїв України, систематизованих за регіонами та типами колекцій. За посиланням можна перейти до перегляду відомостей про обраний музей. Портал поєднує у собі функції інформаційного сайту з щоденним оновленням та класичного порталу, який є своєрідним довідником з різних питань музейної справи.</p>
<p>Інтернет-проект «Музеї України» http://www.museums.in.ua/</p>	<p>Інтернет-проект розвивається за громадянської ініціативи. Головна мета – демонстрація шедеврів світового рівня, що зберігаються в музеях України, розміщення в Інтернеті відомостей про українські музеї, про історію їхнього створення, про колекції, новини тощо. Скарби українських музеїв подані на сайті за категоріями.</p>
<p>Музейний простір Волині http://volyn-museum.at.ua/</p>	<p>Це 17 комунальних музеїв Волинської області, 78 музейних закладів на громадських засадах, з яких 5 – носять звання «Народний музей», 177 музейних закладів системи освіти, з яких 33 – носять почесне звання «Зразковий». Це понад 280 тис. музейних предметів основного фонду – пам'яток матеріальної та духовної культури волинського краю, які є частиною Музейного фонду України.</p>
<p>Національний заповідник «Давній Галич» http://www.davniyhalych.if.ua/</p>	<p>На сайті представлено новини, структуру та мапу заповідника. Подано інформацію про пам'ятки архітектури, природи, археології; перелік екскурсійних маршрутів. Висвітлюється експедиційна та дослідницька робота.</p>
<p>http://www.mundm.kiev.ua/</p>	<p>Національний Музей Народного декоративного мистецтва.</p>
<p>http://hutsul.museum/pysanka/</p>	<p>Музей «Писанка» в Коломиї – єдиний у світі музей писанок – великодніх яєць. Унікальна споруда, збудована в 2000 році. Архітектурна пам'ятка України.</p>
<p>http://hutsul.museum/museum/structure/yaremche/</p>	<p>Яремчанський Музей Етнографії та Екології Карпатського краю.</p>
<p>http://hutsul.museum/museum/structure/kosiv/</p>	<p>Косівський Музей Народного Мистецтва та Побуту Гуцульщини, в основі якого лежить колекція прикарпатського мистецтва та предметів побуту гуцульського краю.</p>
<p>http://www.tur-travel.info/content/view/2363/5</p>	<p>Кращі замки-музеї Європи – інформація</p>
<p>http://www.liveinternet.ru/users/4167547/rubric/1970313/</p>	<p>Віртуальні екскурсії – музеї, картинні галереї, фото з усього світу, найкрасивіші вулиці світу</p>
<p>http://www.london-info.ru/articles/muzei_londona/id_15.html</p>	<p>Лондонська Національна галерея. В зібранні біля 2000 зразків західноєвропейського живопису XIII – поч. XX ст., каталог шедеврів образотворчого мистецтва від Джотто до Пікассо.</p>

http://www.britishmuseum.org/	Британський музей - найбільша в світі колекція витворів мистецтва та античності. Британський музей було побудовано в кін. ХУІІІ ст. Сучасний вигляд музею отримав за період правління королеви Вікторії. Віртуальна екскурсія музеєм.
http://www.sphericalimages.com/tussauds/	Музей фігур з воску мадам Тюссо. Музей фігур з воску у лондонському районі Мерілебон, має філії в 10 містах. Був заснований Марі Тюссо. В 1835 році була створена перша постійна виставка на Бейкер стріт у Лондоні. В Галереї фігур з воску зібрані всі видатні історичні особистості. Віртуальна екскурсія музеєм.
http://incognita.day.kiev.ua/museums/bandery/	Музей Степана Бандери у Лондоні
http://incognita.day.kiev.ua/museums/trypillia/	Історико-археологічний музей «Прадавня Аратта - Україна» в с. Трипілья
http://incognita.day.kiev.ua/museums/rozum/	Палац Кирила Розумовського у Батурині
http://incognita.day.kiev.ua/museums/stravinskoho/	Будинок-музей Ігоря Стравінського в Устилузі
http://incognita.day.kiev.ua/museums/yevreyiv/	Віртуальна екскурсія Музеєм історії та культури євреїв Буковини
http://incognita.day.kiev.ua/museums/ikona/	Віртуальна екскурсія Музеєм волинської ікони
http://incognita.day.kiev.ua/museums/ostroho/	Віртуальна екскурсія Музеєм історії Острозької академії
http://incognita.day.kiev.ua/museums/lypynskoho/	Віртуальна екскурсія Меморіальним музеєм В'ячеслава Липинського у с. Затурці
http://incognita.day.kiev.ua/museums/hrushevskoho/	Віртуальна екскурсія Історико-меморіальним музеєм М. Грушевського
http://incognita.day.kiev.ua/museums/samchuk/	Віртуальна екскурсія Музеєм Уласа Самчука
http://incognita.day.kiev.ua/museums/hetmanstva/	Віртуальна екскурсія Музеєм Гетьманства

5.4. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабарицька В. Екскурсознавство і музеєзнавство: навчальний посібник. / В. Бабарицька, А. Короткова, О. Малиновська. – К.: Альтерпрес, 2007. – 464 с.
2. Бедрик Л. Шкільний музей – засіб розширення соціокультурного простору особистості / Л. Бедрик // Українська мова й література. – 2011.– № 6. – С. 100 – 102.
3. Белофастова Т. Педагогічні засади діяльності музею як соціально-культурного центру: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06./ Т. Белофастова. – К., 2003. – 20 с.
4. Бондаренко Г. В., Маслай Г. В. Краєзнавство і краєзнавча освіта біля витоків національної культури і духовності. // Минуле і сучасне Волині. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя з часу створення. Спеціальний випуск. – Луцьк, 2009. – 292 с.
5. Бондаренко Р. І. Луцький історико-культурний заповідник // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2009.
6. Вайнберг Т.Б. Музейна педагогіка – перспективний напрям у сучасній системі національної освіти / Т.Б. Вайнберг, С.Я. Хавіна // Вивчаємо українську мову та літературу. Позакласна робота. – 2014. – № 2. – С. 2 –7.
7. Волинь – шляхами до Європи : фотон. / передм. П. О. Троневиц. – Луцьк :Волинська книга, 2008. – 256 с.
8. Гайда Л. Музей у навчальному закладі / Л. Гайда. – К.: Шк. Світ, 2009. – 128 Жук Л.І. Сучасні освітні технології в музейній педагогіці / Л.І. Жук // Виховна робота в школі. – 2013. – № 9. – С. 7 – 9.
9. Збірник матеріалів ІХ міжнародної науково-практичної конференції та ХХІІІ Всеукраїнських педагогічних читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Щоб у серці жила Батьківщина» / упорядк. О. Сухомлинської, П. Олешка. – Луцьк: «Надстир'я», 2016. – 316 с.
10. Караманов О.В. Музейна педагогіка в контексті багатокультурного освітнього середовища в Україні / О.В. Караманов // Шлях освіти. –2012. – № 2. – С. 8 – 11.
11. Каталог музеїв при навчальних закладах України /упоряд. Л. Гайда. – Кіровоград: Лисенко В. Ф., 2012. – 136 с.
12. Луцьку – 910 років : історико-краєзнавчий нарис / В. Т. Денисюк. – Луцьк: «Надстир'я», 1995.– 64 с.

13. Колосок Б. В. Луцьк – пам'ятка архітектури та містобудування: історико-архітектурний нарис /Б. В. Колосок. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2012. – 124 с.
14. Колосок Б. В. Луцькі Верхній та Окольний замки: Дослідження з слов'яно-руської археології /Б. В. Колосок. – К.: Наукова думка, 1976. – 302 с.
15. Колосок Б. В. Православні святині Луцька /Б. В. Колосок. – К.: Техніка, 2003. – 296 с.: іл. – (Національні святині України).
16. Колосок Б. В. Римо-католицькі святині Луцька /Б. В. Колосок. – К.: Техніка, 2004. – 224 с.: іл. – (Національні святині України).
17. Колосок Б. В., Якубюк А. М. Луцький історико-культурний заповідник /Б. В. Колосок. – К.: Будівельник, 1987. – 65 с.
18. Кучинко М. М., Златогорський О. Пам'ятки археології Луцького району та Волині : Навчальний посібник / М. М. Кучинко. – Луцьк: Волинські старожитності, 2010.
19. Лесик О. О. З історії храмового будівництва / О. О. Лесик // Науковий вісник: Історичні науки, 2001. – №5. – С. 98 –102.
20. Луцьк : архітектурно-історичний нарис / В. Б. Колосок, Р. Г. Метельницький. – Київ: «Будівельник», 1990. – 191 с.
21. Музейно-педагогічна діяльність: сучасні ідеї ефективного навчання і комунікації: матеріали круглого столу 23 жовтня 2014 року / уклад. В. В. Камінська. – Луцьк, 2014. – 144 с.
22. Назаренко О.М. Музей в системі освітнього простору сучасної школи / О.М. Назаренко // Світ виховання. – 2013. – № 5. – С.57 – 59.
23. Павленко Ю. Стан практичного використання музеїв педагогічного профілю у професійній підготовці майбутніх учителів / Юлія Павленко // Імідж сучасного педагога. – 2007. – № 5-6. – С. 7–10.
24. Пантелейчук І. В. Віртуальний музей / І. В. Пантелейчук // Питання культурології: Міжвід. зб. наук. ст. – К., 2002. – Вип.18. – С. 60-64.
25. Положення про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України від 22 жовтня 2014 року № 1195// Офіційний вісник України: збірник нормативно-правових актів. – 2014 (9 грудня). – № 96. – С.130 – 136.
26. Пусепліна Н. Андрагогічні засади використання освітньо-виховного потенціалу музеїв у професійній підготовці вчителів / Н. Пусепліна // Педагогічні науки. – 2012. – № 54.

27. Рожко В. Є. Українські православні Святі історичної Волині IX – XX ст.: Історико-краєзнавчий нарис / В. Є. Рожко. – Луцьк: Медіа, 2003. – 224 с.
28. Тарасенко Є. Виховуємо національно свідомих громадян засобами музейної педагогіки / Є. Тарасенко // Заступник директора школи. – 2014. – № 4. – С. 54 – 62.
29. Троневи́ч П. О. Луцький замок в історії України / П. О. Троневи́ч. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня, 2007. – 200 с.
30. Троневи́ч П. О. Великий князь Дмитрій-Любарт і його сучасники : історико-краєзнавчий нарис / П. О. Троневи́ч. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 192с.
31. Троневи́ч П. О., Хілько М. В., Сайчук Б. Т. Втрачені християнські храми Луцька. – Луцьк: Діксон, 2001. – 80 с.
32. Шарандін В. Замковий монастир / В. Шарандін // Волинські єпархіальні відомості, 2008. – Січень-лютий. – С.3.
33. Якубовський В. Музеєзнавство. Навчальний посібник-практикум / В. Якубовський. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2006. – 272 с.
34. https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/2465_dom-arhitektora-nikolaya-golovanya.htm
35. <http://www.zapovidnyklutsk.org.ua/>